

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HISTORIJU

TRGOVAČKA DRUŠTVA U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI

(magistarski rad)

MENTOR: prof. dr. Esad Kurtović

STUDENT: Alem Jusufović

Sarajevo, 2017. godina

SADRŽAJ

<i>Uvod</i>	3
<i>PRIVREDNI RAZVOJ BOSNE I KARAKTERISTIKE TRGOVINE U SREDNJEM VIJEKU</i>	5
<i>Predmeti razmjene</i>	8
<i>Trgovačka odnosi sa stranim gradovima</i>	10
<i>Rudarstvo</i>	12
<i>Trgovinska razmjena</i>	14
<i>Proširenje trgovinskih odnosa</i>	16
<i>Proširenje trgovinske razmjene</i>	19
<i>Nosioci trgovine</i>	25
<i>Privredni planovi Tvrtka I</i>	27
<i>TRGOVAČKA DRUŠTVA</i>	31
<i>Societas</i>	35
<i>Kolegancija</i>	38
<i>Entega</i>	39
<i>Rogadia</i>	39
<i>UTJECAJ TRGOVAČKIH DRUŠTAVA NA RAZVOJ DOMAĆIH TRGOVACA</i>	40
<i>Učešće domaćih ljudi u trgovinskom promentu</i>	41
<i>Predmeti trgovine domaćih trgovaca</i>	45
<i>Poslovi domaćih trgovaca</i>	51
<i>Organizacija poslova kod domaćih trgovaca</i>	53
<i>Zaključak</i>	55
<i>Bibliografija</i>	56

Uvod

U okviru historije srednjovjekovne bosanske države, te u okviru historije koja se bavi ovim periodom u Evropi jako je malo pisano o trgovačkim društvima u srednjovjekovnoj Bosni. Obzirom na period u kojem je došlo do razvoja trgovine i trgovačkih društava značaj ove teme je veliki. Naime, uporedo sa političkim razvojem, dolazi i do privrednog razvoja srednjovjekovne Bosne što će rezultirati da se srednjovjekovna bosanska država i u privrednom smislu se poveže sa svojim susjedima, te tako postane značajan privredni faktor. Slaba istraženost teme nam omogućuje da uložimo dodatni napor kako bismo stekli bolji uvid u ovaj period, te da dođemo do značajnih saznanja koja su obilježila ovo veoma značajno historijsko razdoblje naše zemlje.

Cilj i zadatak ovoga rada jeste da se da jasan prikaz ovoga historijskog razdoblja, te da se ukaže na značaj koji je srednjovjekovna bosanska država imala ne samo u političkim, nego i privrednim odnosima u tome periodu. Ostvarivanjem ovoga cilja dobijamo jasan uvid u funkcionisanje političkog sistema unutar srednjovjekovne bosanske države tog perioda.

U radu su hronološki prikazani najznačajniji segmenti koji su obilježili trgovinu srednjovjekovne bosanske države. Prikazana su najznačajnija obilježja trgovine i privrede srednjovjekovne bosanske države, trgovina sa susjednim zemljama, te o osnivanju Dubrovačkih kolonija u Bosni, koje su dovele do razvoja trgovine, a u konačnici i do formiranja trgovačkih društava. Također, u radu je prikazan i uticaj trgovačkih društava na razvoj domaćih trgovaca, njihovi poslovi, kao i organizacija poslova kod domaćih trgovaca. U središtu razmatranja su trgovačka društva, način njihovog formiranja, kao i njihov značaj i utjecaj na trgovinu u srednjovjekovnoj Bosni.

Ova tema je značajna zbog toga što nam daje značajne podatke o privredi srednjovjekovne bosanske države, njenim razvojem koji se odvijao uporedo sa političkim razvojem srednjovjekovne bosanske države. U sklopu toga, nastanak i razvoj trgovačkih društava na području srednjovjekovne Bosne jasan je pokazatelj političkog i privrednog razvoja, te nam pokazuje i to da je srednjovjekovna bosanska država bila i politički i privredno povezana sa svojim susjedima, a to nam ukazuje da područje naše zemlje u tom periodu nije bilo u izolaciji, ni u političkom, ni u privrednom pogledu.

O ovoj temi nam najviše informacija daje Desanka Kovačević koja je u svome radu Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni. Dala je mnoge značajne podatke o trgovini na području srednjovjekovne bosanske države, a time su dati podaci o trgovačkim društvima u srednjovjekovnoj Bosni. Nešto više podataka o trgovačkim društvima daje nam Gregor Čremošnik u svome radu Naša trgovačka društva u srednjem vijeku u kojem je opisan način funkcionisanja trgovačkih društava, vrste trgovačkih društava, te historijat njihova nastanka.

Razlozi za izbor ove teme leže u ovome vremenskom periodu u kojem je bosanska država bila značajan faktor ne samo u političkim, nego i privrednim tokovima. Ova tema je bitna za istraživanje jer je tema trgovačkih društava u srednjovjekovnoj Bosni nedovoljno istražena, te se nadam da će ovaj rad dati bolji uvid u ovaj segment naše historije. Rad je podijeljen na tri poglavlja u kojima su prikazani privredni razvoj Bosne i karakteristike trgovine u srednjem vijeku, trgovačka društva, te utjecaj trgovačkih društava na razvoj domaćih trgovaca.

I

PRIVREDNI RAZVOJ BOSNE I KARAKTERISTIKE TRGOVINE U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI

Do uspostavljanja trgovinskih veza između Bosne i stranih trgovačkih gradova dolazi u drugoj polovini XII vijeka, kada su već bile formirane osnove bosanskog državnog organizma i feudalnog društvenog uređenja. Kulin ban je sklopio 1189. godine trgovački ugovor s Dubrovnikom, najbližim trgovačkim gradom u susjedstvu Bosne¹. Tom prilikom Dubrovčani dobijaju znatne povlastice punu slobodu kretanja i trgovanja širom njegove zemlje bez ikakve carine, osim ako mu ko da svojom voljom poklon. Ova povelja Kulina bana Dubrovniku jeste prvi zvanični dokumenat kojim se regulišu pitanja međusobnih trgovinskih odnosa. U starim dubrovačkim hronikama govori se, doduše, o nekim ugovorima još ranijeg datuma, ali kako ove hronike nisu pouzdani historijski izvori, ne mogu se uzeti u obzir.

Bosanski ban Ninoslav, u prvoj od povelja izdatih Dubrovčanima, jednostavno potvrđuje sve one slobode koje su imali od njegovog prethodnika². Ali on se ne zaustavlja samo na ovome. U ostalim poveljama, Ninoslav ne ponavlja više neodređenu Kulinovu formulaciju o slobodi kretanja Dubrovčana, već određeno i izričito navodi da ih oslobađa svih carina³. Isto tako donosi odredbe koje treba da otklone sve ono što se javlja kao realna prepreka njihovoj intenzivnoj trgovačkoj aktivnosti.

O vezama Bosne s pojedinim dalmatinskim gradovima Toma Arhiđakon pruža najranije podatke. On navodi da su zadarski građani Matej i Aristodije, oko 1200. godine, išli većinom u Bosnu, jer su bili odlični slikari i dosta vješti u kovanju zlata. To su u isto vrijeme zadugo jedini podaci o trgovinskim odnosima između dalmatinskih gradova i Bosne. Nije poznato da li je uplitanje Ninoslava II u sukob Splita i Trogira dovelo do njihovog bližeg povezivanja. Tek u drugoj polovini XIII vijeka dalmatinsko-bosanski trgovinski odnosi postaju određeniji. Tako je u trogirskom Notarijatu 1272. godine sklopljen ugovor kojim se prodaje rob Dobroslav kupljen u Bosni.

¹ L. j. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma III, Beograd, 1929, br. 2, 16

³ Stojanović, Stare srpske povelje i pisma III, br. 9, 12.

³ lb. br. 10, početak 1234. god.; br. 11, 22.

Prodiranje i širenje Šubića krajem-XIII vijeka u Bosnu omogućava još jače intenziviranje ove razmjene. Bosna se sada našla u sastavu države koja je u bliskim i stalnim kontaktima s dalmatinskim gradovima.

U drugoj polovini XIII vijeka, upravo u to vrijeme, Split sklapa prijateljstvo i uspostavlja bliže trgovačke veze s napuljskim dvorom, te time postaje glavna luka za saobraćaj između napuljskog kraljevstva i ugarsko-hrvatske države. Dolazak Bosne u vlast bibrskih knezova uveliko odgovara interesima Splita; stvara se jedno jedinstveno područje pogodno za trgovanje. Uskoro su uslijedile zvanične garancije za slobodu trgovine.

Pavlov brat Mladen, kao »ban bosanski,1302. godine dozvoljava splitskim trgovcima da mogu slobodno kupovati, prodavati, donositi i iznositi bilo koju robu. Nekoliko godina kasnije, 1307. godine, Pavle - ban Hrvatske i gospodar Bosne - dodjeljuje Rabljanima slobodu trgovine. U ovo vrijeme spominju se prvi put i mletački podanici u Bosni, gdje ih je pedeset bilo uhvaćeno. Mlečani putem Dubrovnika rade na njihovom oslobađanju. Nije' jasno da li su u Bosni trgovali ili su se tu slučajno u prolazu našli. Dubrovnik sa svoje strane održava trgovačke veze s Bosnom i u drugoj polovini XIII vijeka one postaju još intenzivnije.

U Dubrovačkom statutu iz 1282. godine, u knjizi III, čl. 52, donose se odredbe kako treba da se regulišu sporovi između Dubrovčana i Bosanaca⁴. To, svakako, govori da njihovi međusobni trgovački kontakti nisu bili rijetki. Pored toga, u najranijim zvanično vođenim spisima dubrovačkog Notarijata i Kancelarije, iz 1278. godine, često se Bosna spominje, naročito u vezi s trgovinom robljem.

Kako su roblje u Dubrovniku većinom sačinjavali ljudi iz Bosne, to se može pretpostavljati, iako to Vinaver izričito ne navodi, da se gornji podaci uglavnom odnose na bosansko roblje⁵. Njihov broj bio je, svakako, znatno veći, jer treba uzeti u obzir i one čija prodaja nije registrovana u Notarijatu. Iz raznih motiva, te na razne načine dolazili su ljudi u

⁵ V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku, Anali Histortjskog instituta JAZU II, Dubrovnik, 1953, 132. Uspor, C. Truhelka, Još o testamentu gosta Radina i o patarenima, GZM XXV, Sarajevo, 1913, 377-381; G. Čremošnik, Kancelariski i notarski spisi, I (1278-1301), posebno izd. SAN, 1932, br. 41, 43, 44, 46, 48, 51 itd., na mnogo mjesta

ropstvo. Pored imena obično se navodi i porijeklo roba, najčešće »de Bossina«, a ponekad se donosi i kraj ili mjesto⁶. Većina roblja bila je ženskog spola⁷.

Krajem XIII vijeka preprodavan je dobar dio bosanskog roblja dalje, iz Dubrovnika u druge zemlje, i to u Veneciju, Bari, Trani, Mesinu, Ravelo Ferma, Pulu, Kandiju itd. Njihov izvoz nastavlja se i u prve dvije decenije XIV vijeka, iako izgleda u nešto smanjenom broju. U to vrijeme u Dubrovniku robinje počinju da se zamjenjuju slobodnom poslugom. Cijene roblja zavisile su od više faktora: uzrasta, spola, zdravlja, mjesta gdje se roblje kupuje, itd. Krajem XIII vijeka, one su u Dubrovniku bile u znatnom porastu i kretale su se između 4 i 20 perpera. Međutim početkom XIV vijeka cijene roblju su u opadanju. Pored roblja, sada počinju da se spominju i drugi predmeti trgovine.

Tako je, na primjer, u Dubrovniku nabavljen konj za bosanskog bana. Petog novembra 1296. godine zaveden je iskaz Slavena Predragovića o prodaji 350 libara voska u predjelima Vrhbosne. Zanimljiva su posebno saslušanja svjedoka zbog neke krijumčarene robe iz Bosne. Prema izjavi jednog od svjedoka radi se o tovaru suhих koža, a prema iskazu drugog svjedoka, bila su dva tovara voska i jedan tovar suhих koža.

Nije poznato da li su trgovački odnosi između Bosne i Dubrovnika bili zvanično regulisani u drugoj polovini XIII vijeka, kada njom upravlja slabi ban Prijezda. Tek od novih gospodara Bosne, bibrirskih knezova, Dubrovčani nastoje da dobiju izvjesne povlastice. U tom cilju, 20. februara 1304. godine, odlazi dubrovački poslanik kod bana Mladena⁸. Izgleda da Dubrovčani nisu uspjeli da, kao ranije, od domaćih vladara dobiju garancije za djelatnost svojih trgovaca. I pored toga oni odlaze u Bosnu, kako se to može zaključiti prema nekim neodređenim vijestima, Veliko vijeće izdalo je 1302. godine naredbu za trgovce koji idu po Mađarskoj, Srbiji i Bosni⁹.

⁶ Uspor. gornju napomenu; V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem, 142, 143.

⁷ V. Vinaver, Ropstvo u starom Dubrovniku, Istorijski pregled, I, Beograd, 1954, 41.

⁸ J. Gelcich, Monumenta Ragusina V, Zagreb, 1897, 72.

⁹ Ib. 26.

Predmeti razmjene

Oslobađanje dubrovačkih trgovaca od plaćanja carina bila je, nesumnjivo, krupna privilegija, koja je njihovo trgovačkoj aktivnosti davala još više podsticaja. Ipak, i pored toga nije poznato kako su se u praksi odrazile ove privilegije: da li su i u kom obimu Dubrovčani trgovali u zemlji Kulina bana. Trgovački ugovor između njega i Dubrovčana jedini je dokument koji indirektno ukazuje na mogućnu trgovinsku razmjenu u to vrijeme. Još manje se može nagađati da li je ovaj ugovor samo eventualna posljedica već ranije nastalih trgovinskih odnosa između dva susjeda. Potpuno pomanjkane ma kakvih indicija isključuje svaku mogućnost zaključivanja¹⁰.

Ipak, može se pretpostavljati da se izvozilo roblje, jer je trgovina ljudima bila uobičajena na Balkanu i vijekovima ranije. U pogledu uvoza, gotovo sigurno se može tvrditi da se nabavljala so. U Bosni nije bilo ovog artikla, neophodnog za život ljudi i stoke, te je ona od davnina bila upućena na uvoz soli sa strane. Međutim, nema nikakve sumnje da je za vrijeme vladavine bana Ninoslava bilo trgovačke aktivnosti, čiji su nosioci, u prvom redu, Dubrovčani. Na ovakav zaključak navode podaci kojima nismo raspolagali za period Kulina bana. Ponajprije treba uzeti u obzir samu činjenicu da Ninoslav novim propisima pokušava da suzbije one pojave koje su u praksi iskrsele kao smetnja razvoju dubrovačke trgovine. Dalje, o dubrovačkoj djelatnosti u Bosni govori i odluka dubrovačke vlade iz 1237. godine kojom se, uz prijetnju kaznom od 50 perpera, zabranjuje trgovcima da sa robom odlaze u Bosnu. Ovom naredbom se samo privremeno prekida djelatnost Dubrovčana na bosanskom području, dok se odatle ne vrata dubrovački poslanici¹¹.

Nije ništa pobliže poznato o pojedinostima ove trgovine. Tome sigurno doprinosi činjenica da se notarske knjige u primorskim arhivima počinju voditi tek od kraja XIII vijeka. Ako ništa drugo, ono se, kao i za doba Kulina bana, može pretpostavljati da se izvozilo roblje, a uvozila so. Na razvoj trgovine od sredine XIII vijeka ukazuje stalno proširivanje trgovinskih veza. U početku samo Dubrovnik, a sada jedan po jedan grad s obale Jadranskog mora uspostavljaju trgovački promet s Bosnom.

¹⁰ A. Solovjev, *Trgovina bosanskim robljem do godine 1661*, GZM, nova serija I, Sarajevo, 1946, 139-146; V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem*, 125, 426.

¹¹ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus IV*, Zagreb, 1906, 27, 8. V 1237.

O trgovinskoj razmjeni ne saznaje se kao ranije samo indirektno, putem trgovačkih ugovora, već i na osnovu podataka koji se odnose isključivo na ovo pitanje. Zatim, u izvorima se sada spominju i predmeti trgovinske razmjene s Bosnom, što prije nije bio slučaj. U prvom redu izvoze se robovi, pa zatim vosak i kože. O uvozu ni u ovom periodu nema podataka. Ako ništa drugo, so, svakako, dolazi u obzir. Dubrovčani su ostvarili življu trgovinsku razmjenu s Bosnom od ostalih dalmatinskih gradova. Tako, na primjer, iako se njihovi notarijati počinju da vode gotovo u isto vrijeme, u dubrovačkim knjigama ima neusporedivo više registrovanih vijesti o Bosni.

U periodu od Kulina bana do Stjepana II, trgovina je u stalnom je porastu. No i pored ove činjenice, ne smije se nikako pretjerivati u pogledu njenih razmjera. Pretežni dio izvoza još uvijek se odnosi na roblje. A trgovina ljudima ne predstavlja nikakvu novinu, već pojavu koja se na Balkanu može pratiti odavnina. Ona se sada samo javlja u većem obimu, podstaknuta opštom pojavom oživljavanja ropstva kako u Dubrovniku tako i na Mediteranu. Nema još ni traga o postojanju određenih trgova i tržišta kao centara trgovačke aktivnosti. Tako, na primjer, u ugovorima o prodaji roblja navodi se samo da je dotična osoba »de Bosna, prilikom bližeg određivanja porijekla - njen kraj ili župa Sva se razmjena odvija u okvirima spoljne trgovine, a carine se, što je potrebno posebno podvući, pri tome ne plaćaju. U poveljama Kulina bana Ninoslava to se izričito ističe. Prijezda je bio slab vladar te je sigurno da se nije bavio uvođenjem carina. Šubići ne spominju oslobađanje od carina, ali nema ni indicija da su se one naplaćivale.

Odsustvo carina u Bosni onog doba očito govori da promet nije mogao biti velik. U suprotnom, bosanski vladari ne bi odustali od ovog izvora prihoda od prometa robe. Time su u isto vrijeme bile uskraćene osnove na kojima bi mogli da ojačaju svoju vlast. Razvoj trgovine nije, dakle, imao veći uticaj na razvoj prilika u ovom periodu bosanske historije. Ovaj usporeni tempo razvoja bosanske trgovine postaje još uočljiviji kada se poredi sa susjednim zemljama.

Nasuprot Bosni, arhivska građa od kraja XIII vijeka pruža podatke o već otvorenim rudnicima i razvijenim trgovima srpske države, na koje uveliko zalaze dubrovački trgovci¹².

¹² C. Jiriček smatra da je Brskovo već u XI vijeku, bilo poznato trgovačko mjesto gdje se kovao novac. Tu su zalazili i strani trgovci, najviše Kotorani i Dubrovčani. Zatim, u Brveniku se 1280. godine nalazila dubrovačka i kotorska naseobina. I Trepča se rano spominje, i to prvi put 1303. godine. C. Jirereček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Prag, 1879, 54, 69.

Bosna se u odnosu na susjednu srpsku državu nalazi u nesumnjivom zaostajanju. Razlog ovoj pojavi je višestruk. Spoljnopolitičke prilike nisu za Bosnu u to vrijeme ni najmanje povoljne: stalni ratovi, nastojanja Mađara da Bosnu što više vežu uz sebe, dolazak Bosne pod vlast bibrirskih knezova. A razlog ovog usporenog razvoja bosanske trgovine treba tražiti i u činjenici da u to doba rudarstvo u Bosni još nije bilo razvijeno.

Trgovački odnosi sa stranim gradovima

Stjepan II, član stare bosanske dinastije Kotromanića, koji dolazi na čelo bosanske države poslije poraza bibrirskih knezova, našao je načina da reguliše odnose s feudalcima, te da time učini mnogona sređivanju unutrašnjih prilika. To mu je omogućilo da povoljnu spoljnopolitičku situaciju iskoristi za teritorijalno proširenje svoje zemlje. Zauzimanje novih krajeva imalo je veliki značaj za dalji razvoj bosanske privrede, i to naročito njeno širenje prema jugozapadu i izbijanje na more. Jer, bosanska spoljna trgovina bila je usmjerena isključivo na trgovačke gradove duž Jadrana. Vrlo vjerovatno da je upravo ovaj momenat dao podsticaja ekspanziji bosanske države u tom pravcu. U privremenoj slabosti centralne vlasti i metežu koji je nastao u Srbiji poslije smrti kralja Milutina, Stjepan II s uspjehom prodire na jug, zauzima Hum, koji se od 1325. godine spominje u njegovoj tituli.

Osvajanje Huma bilo je događaj od prvorazrednog značaja za dalji privredni razvoj Bosne: ona dolazi u neposredan doticaj s primorskim trgovačkim gradovima. Odmah na početku vlade Stjepana II, Dubrovčani nastoje da omoguće svojim trgovcima nesmetan odlazak u Bosnu i boravak u njoj. U tom cilju 28. maja 1323. godine oni šalju banu svog poslanika¹³. Nešto prije ovoga, ban je bio oduzeo svu robu jednom dubrovačkom trgovcu. Zbog toga je Malo vijeće 23. novembra 1322. godine donijelo jednoglasan zaključak da će svaki Dubrovčanin biti kažnjen s 500 perpera globe ako bude trgovao u banovoj zemlji prije nego što dođe do sporazuma. Međutim, s novim banom Dubrovčani neće moći lako da se nagode, a u Bosni su ih čekala i druga nepredviđena iznenađenja. Tako je ban bio donio odluku da prekine raniju praksu, po kojoj su Dubrovčani bili oslobođeni od plaćanja carine.

¹³ ••• »pro tractando cum eo quod nostri mercatores possint ire, stare et redire tute et secure in avera et persona«. J. Gelcich, Monumenta Ragusina I, Zagreb, 1879, 85.

U februaru 1326. godine, on obaviještava Dubrovčane da će, protivno starim običajima, uzimati od njihovih trgovaca, kao i od ostalih, deseti dio od sve robe koju u njegovu zemlju budu nosili¹⁴. Ozbiljno zabrinuta, dubrovačka vlada ne prilazi otklanjanju novonastalih komplikacija putem dopisivanja, već šalje bosanskom banu posebne poslanike." Pored toga, reaguje na način koji je već postao uobičajen u ovakvim slučajevima: zabranjuje svojim podanicima da uz prijetnju kaznom od 300 perpera šalju ili odnose robu u zemlju bana Stjepana.

I pored svih poduzetih mjera, dubrovačka nastojanja su ostala bez uspjeha. Ima izvjesnih indicija na osnovu kojih se može indirektno zaključiti da se u doba Stjepana II plaća canina na robu kojom se trguje, te tako postepeno ustaljuje carinski sistem. Poslije svih nesuglasica zaključen je najzad 1332. godine ugovor između Stjepana II i Dubrovnika, kojim se prvenstveno utanačuje postupak u raznim sporovima između Dubrovčana i Bosanaca, te se time dalje razrađuje spomenuta odredba iz Dubrovačkog statuta od 1282. god. Tako, na primjer, u slučaju ubistva ban sebi pridržava pravo suđenja. Pored toga, propisuje se kazna od 6 volova za onog ko prisvoji dubrovački imetak; daje se Dubrovčanima ako dođe do rata rok od 6 mjeseci za povlačenje iz Bosne. Iako se sadržaj ove povelje ne odnosi direktno na trgovačke povlastice, ona, u stvari, predstavlja, sa svim odredbama koje donosi, važan korak dalje u produbljivanju uzajamnih trgovinskih odnosa. Inicijativa za njeno sastavljanje došla je od dubrovačke vlade, što se može ustanoviti na osnovi odluke Velikog vijeća od 14. juna 1332. Tako je najzad prekinuta pauza koja je u izdavanju bosanskih povelja trajala skoro sto godina. U praksi je, kako prije tako i poslije postignutog zvaničnog sporazuma, dolazilo ponekad do ometanja dubrovačke trgovine, To se najbolje može pratiti po odlukama dubrovačke vlade, kojima se uz prijetnju kaznom donose zabrane o odlasku trgovaca u Bosnu ili o ponovnoj dozvoli pošto je zategnutost popustila¹⁵.

¹⁴Gelcich Mon. Rag. V, 193-194.

¹⁵ Tako je 12. II 1326. donesena zabrana odlaska u Bosnu uz prijetnju kaznom od 300 perpera. Mon. Rag., V, 193. 15. II 1427. godine ponovno je uspostavljen trgovački promet između Dubrovnika i Bosne. lb. 233. 23. XII 1335. godine izdata je zabrana odlaska u Bosnu. J. Gelcich, Monumenta Ragusina, II, Zagreb, 1882, 362. Ponovna zabrana odlaska u Bosnu donesena je 27. IV 1336. lb. 365. Trgovci ne mogu ići u Bosnu dok ban ne nadoknadi štete nanesenu sinovima Rastića. Mon. Rag. V, 387. Dubrovačka vlada piše 15. jula 1348. godine banu u vezi s nekim pljačkama. Moin. Rag. II, 31. U Malom vijeću određuje se 11. novembra 1348. godine komisija koja treba da ispita koliko će iznositi šteta nastala zbog toga što je ban zabranio da trgovci odlaze u Bosnu. lb. 51.

Izbijanje Bosne na more i zauzimanje krajeva duž obale od Dubrovnika pa sve do Cetine išlo je u prilog, kao što je već rečeno, njenom još intenzivnijem povezivanju s dalmatinskim gradovima. Tako, na primjer, trgovačke veze s Trogirom, koje se razvijaju od druge polovine XIII vijeka sada bosanski ban i zvanično garantuje, poveljom od 7. oktobra 1339. godine, trgovci grada Šibenika takođe odlaze u Bosnu; oni tamo kupuju »bestialda et mercantiones«.

Mletačka vlada im daje dozvolu da ovu robu po povratku iz Bosne mogu nositi kuda hoće po svojoj volji. Trgovačke veze sa Splitom, uspostavljene još znatno ranije dolaskom Huma pod bosansku vlast, uveliko jačaju. Trgovački poslovi između SPLICANA i BOSANACA sve su se više povećavali. Pri tome je dolazilo do sukoba i svađa, naročito kada su SPLICANI davali BOSANCIMA pozajmice ili robu na dug. Zbog toga 3. jula 1351. godine, Veliko vijeće grada Splita donosi odluku da ni jedan SPLICANIN, a ni stranac koji živi u Splitu, ne smije da pozajmi novac ili da robu na dug Hrvatima ili BOSANCIMA. Oni koji bi ovo naređenje prekršili nisu mogli u slučaju da dođe do, nesporazuma između njih i njihovih dužnika tražiti da im sud pomogne¹⁶.

Rudarstvo

Izvorna građa vremena vladavine Stjepana II pruža pouzdane podatke o eksploataciji bosanskih rudnika; novina od prvorazrednog značaja za čitavu privredu. Zbog toga rudarstvo zaslužuje da se поближе prouče najranije faze njegovog razvoja. Kada počinje rad bosanski rudnika, javlja se priličan broj teškoća naročito zbog pomanjkanja dovoljno određenih vijesti. Prvi pisani dokumenat koji spominje jedan od bosanskih rudnika datira iz decembra 1349. godine¹⁷. U njemu se, između ostalog, navode i rudarske jame u Ostružnici, vlasništvo jednog Dubrovčanina. Ova godina, u kojoj se prvi put javlja Ostružnica, najstariji poznati bosanski rudnik, ne može se uzeti kao najraniji početak rada bosanskih rudnika uopšte, jer u njihovoj aktivnosti ima i ranijih vijesti. U vezi s ovim podatkom mogu se praviti vrlo vjerovatne pretpostavke da su se u Bosni rude kopale i prije datuma kada ih Stjepan II spominje. U stvari, taj podatak još u ranije vrijeme, sve tamo do prvih godina vladavine Stjepana II, pomjera početak

¹⁶ 13 G. Novak, Povijest Splita, 347. Kardinal Bertranda, papin legat, prima sumu koju mu daruje splitski arhiepiskop »per manum Bertini Duchi, nuntii mercatoris Bosne«. Izgleda da je ovaj bio SPLICANIN. Codex dipl. IX, 360, 24. IX 1327.

rada bosanskih rudnika. Prve godine vladavine Stjepana II jesu zadnja granica na kojoj se mora zaustaviti, jer nema više nikakvih indicija na osnovu kojih bi se mogli, ni u grubim crtama, izvući ma kakvi zaključci u vezi s ovim pitanjem. Čak se za poblize datiranje otvaranja bosanskih rudnika ne može iskoristiti ni poznata činjenica da je Stjepan II kovao novac - neosporno od srebra iz svojih rudnika - zato što nije poznato koje je godine došlo do izdavanja tog novca¹⁸.

Ako se ovaj termin, koji smo postavili u prve godine vlade Stjepana II, pomjeri u dalju prošlost, procenat sigurnosti u određivanju početka rada bosanskih rudnika postaje još manji. Doduše, početkom XIV vijeka, tadašnji gospodar Bosne, hrvatski ban Pavle Šubić, kuje prvi srebreni novac. Pošto u svojoj užoj domovini, Hrvatskoj, nije imao ni jedan rudnik srebra, to se tim prije može nagađati da je srebro, potrebno za kovanje novca, nabavljao iz Bosne. Ipak, ovo ostaje samo pretpostavka, koja se ozbiljno ne može uzeti u obzir. Inače nema nikakvih drugih pouzdanih podataka da je već u to doba bilo neke rudarske djelatnosti. Potpuno su bez osnova vijesti o počecima rudarstva u Bosni još za Kulina bana. Nikola Radojčić je objasnio porijeklo i motive ove legende.

Trgovinska razmjena

U ovo vrijeme iz osnova se mijenja struktura bosanskog izvoza: rudarski proizvodi po svojoj vrijednosti zauzimaju prvo mjesto. Od ruda koje u povelji Trogiranima navodi Stjepan II i savremeni izvori spominju jedino srebro. Ono se dobijalo u spornenutom rudniku Ostružnici, a i u Srebrenici¹⁹, izvozi se roblje, ali u nešto manjem obimu nego ranije, U Dubrovniku najviše kupuju bosansko roblje Puljizi, Ankonitanci, Katalani, Firentinei i Mlečani. Od uvoznih artikala, so dolazi u prvom redu u obzir. O tome se ne moraju kao ranije praviti samo pretpostavke; dubrovački izvori izričito spominju uvoz soli u Bosnu. Za snadbijevanje Bosne ovim neophodnim artiklom od velikog je značaja što se sada u njenim granicama nalazi Drijeva, u ono vrijeme već vrlo poznat i razvijen trg.

¹⁸ L. Rengjeo, Novci bosanskih banova kraljeva, GZM LV (1943), 247-250.

¹⁹ M. Dinić smatra da se prema novim istraživanjima i datum početka rada rudnika Srebrenice može se odrediti znatno ranije nego što se to dosada smatralo, i to već u 1352. god., pod kraj vlade stjepana n. M, Dinić, Za istoriju rudarstva u srednjovjekovnoj Srbiji i Bosni, posebno izd. SAN, Beograd, 1955, 48.

U periodu vladavine Stjepana II nije dovoljno samo konstatovati dalji razvoj trgovine: potrebno je posebno podvući da je njen obim naglo porastao. Na ovakav zaključak navodi mnogo toga. Tako, na primjer, u pogledu naplate carina Stjepan II nije mogao činiti dubrovačkim trgovcima onakve ustupke kao njegovi prethodnici. Jer, da nije uzimao dažbinu na promet robe u obliku carine, odrekao bi se, s obzirom na nagli uspon trgovine u njegovo doba, velikog izvora prihoda. Promet robe raste, o čemu svjedoči ne samo veći broj novih artikala već i porast količina kojima se trguje. Uvoz robe se ne vrši samo na malo; čitavi karavani kreću put Bosne. Razni problemi trgovinskog prometa mnogo su češći predmet dopisivanja između Stjepana II i Dubrovčana nego što je to ranije bio slučaj. U nizu ovih direktnih i indirektnih podataka posebno mjesto zauzima jedna savremena vijest o jačini dubrovačke trgovine na području Bosne. U augustu 1331. godine Dubrovčani su tvrdili da vrijednost njihove robe zatečene tada u Bosni iznosi 25.000 perpera²⁰. Ova svota predstavlja vrijednost njihove robe samo u jednom određenom momentu, a ne i vrijednost njihovog ukupnog prometa u toku jedne godine, Ona bi, nesumnjivo, bila znatno veća. Odvijanje ovako razgranate trgovinske razmjene bilo je uveliko olakšana time što je, sa Humom, i dolina Neretve pripala Bosni.

Veoma značajnu saobraćajnu arteriju ona predstavlja i Bosni toliko potrebnu vezu s morem. Osim toga, trg Drijeva na ušću Neretve ulazi kao razvijeno tržište u sastav bosanske države. Njegov vrlo prikladan položaj omogućavao je na širokoj osnovi razmjenu dobara koja su pristizala morskim i kopnenim putem²¹. Važnost Drijeva tim je veća što se u unutrašnjosti Bosne, izuzev spomenutih rudnika, još ne zna za trgovačke centre. Oni su se tada tek počeli formirati tako da ni njihovi nazivi nisu ostali zabilježeni u dubrovačkim izvorima. Glavni nosioci trgovine jesu Dubrovčani; trgovci iz dalmatinskih gradova uveliko zaostaju za njima. To postaje uočljivije tim prije što je trgovački promet sada veoma razvijen. Glavne niti trgovačkih poslova drže Dubrovčani na području Bosne, bilo da se radi o izvozu bilo o uvozu. Inače, u ovo vrijeme Dubrovnik se razvio u jači trgovački centar, i to prvenstveno na osnovu trgovine s Balkanskim poluostrvom, odakle se izvoze rudarski i stočarski proizvodi. Venecija, pod čijom se vlašću još nalazi, ne dozvoljava da Dubrovnik postane središte pomorske trgovine na Jadranu. Ona, naprotiv, podstiče njegovu trgovinu s unutrašnjošću na taj način što dubrovački trgovci za uvoz

²⁰ G. Čremošnik, Vrednost dubrovačkog izvoza u Srbiju i Bosnu, GZM XLI, Sarajevo, 1929, 59.

²¹ M. Dinić, Trg Drijeva, 109-147.

sirovina s Balkana u Mletke ne plaćaju nikakve carine. To nije bio slučaj i prilikom robe iz drugih zemalja²².

Dubrovačka aktivnost u ovakvim okolnostima u Bosni postaje razumljivija. O domaćem elementu, s kojim su Dubrovčani nesumnjivo morali dolaziti u doticaj prilikom nabavke sirovina, veoma je malo poznato. Pored prodaje roblja, čime se i ranije bavio, tek je u dva navrata zabilježeno da prodaje konje. U knjigama Debita Dubrovačkog arhiva rijetko se u to vrijeme nađe na ime nekog Bosanca. A ako se on već zadužuje, to čini sasvim bojažljivo, posuđujući male svote od nekoliko ili desetak perpera. Ne treba zaboraviti ni one slučajeve kada splitski trgovci kreditiraju Bosance. Bez obzira na to što su to uglavnom sasvim male svote i što nije izvjesno da li s ovim novcem trguju ili samo podmiruju svoje potrebe, činjenica je da se domaći ljudi počinju upuštati u sitne trgovačke poslove. Nema podataka da to čine i feudalci. U jednom slučaju daje se dozvola Vlasima bosanskog bana da mogu iz Dubrovnika iznijeti robe u vrijednosti od 300 perpera. O ovome se putem poslanika na bosanskom dvoru obavještava Stjepan II. Osvajanje Huma, a naročito eksploatacija rudnika, izmijenili su iz osnova fizionomiju bosanske privrede. Ona postiže nagao i intenzivan razvitak. Neposrednu korist od ovog privrednog uspona ima vladar zemlje; feudalci se zadovoljavaju sitnim pljačkama dubrovačke robe. Bosanski ban ubire prihode od svih carina i novootvorenih rudnika. Pored toga, on kuje vlastiti novac, koji je, u isto vrijeme, i prvi bosanski novac.

Vrlo aktivno bavio se on ovim, što se može zaključiti po većem broju sačuvanih emisija njegovih dinara. Za srebro nije morao da brine, dobijao ga je iz svojih rudnika. Čak je pustio u promet imitacije, a kako izgleda, i falsifikate dubrovačkog novca²³.

Počinje da se u Bosni razvija robno-novčana privreda. Na osnovu svega izloženog može se zaključiti da raste ekonomska moć bosanskog vladara, što se odražava i na političkom planu jer jača centralna vlast.

²² Božić, Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV – XV veku, Istoriski Glasnik 1, Beograd, 1949, 22.

²³ M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika I, Sremski Karlovci, 1924, 354; M. Rešetar, Novci krivotvoreni od bosanskih vladara, Kalendar Almanah Prosveta za 1925. godinu, 80-83; 1. R e n g j e o, Novci bosanskih banova, 248, 249. Postoje mišljenja da je stjepan II vršio imitiranje i krivotvorenje s ciljem da u Bosni ograniči odviše jako širenje i kolanje dubrovačkih dinara. M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika I, 359. 1. Rengjeo, Novci bosanskih banova, 249, 253. I u Bosni su uzimani, što je inače uobičajna pojava srednjega vijeka, kao opšti ekvivalenat predmeti proizvodnje, koji su cjenjeni u svakodnevnom životu. Tako je stoka služila često kao sredstvo za plaćanje. U povelji od 1332. godine Stjepan II propisuje kazne u stoci. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma III, 44, 15. VI n 1332.

Proširenje trgovinskih odnosa

Po dolasku na čelo bosanske države, Tvrtko pokazuje dobre namjere u pogledu trgovačke saradnje sa svojim prvim susjedom. U septembru 1355. godine on s bratom Vukom i majkom Jelenom daje Dubrovčanima slobodu trgovine, isto onako kako su je oni uživali za njegova strica bana Stjepana. To isto ponovo čini novom poveljom koju izdaje već iduće godine. Još u nekoliko navrata potvrđuje stare dubrovačke privilegije kao na primjer, prilikom svoga boravka 1367. godine u Dubrovniku²⁴. On je čak 1375. godine jednom posebnom poveljom oslobodio Dubrovčane od plaćanja carina u svojoj državi²⁵. Međutim, ova njegova odluka bila je privremenog karaktera, te nije ostala na snazi i nije se uobičajila u dubrovačko- bosanskim odnosima.

Krunisanje Tvrtka za kralja Srbije i Bosne i paralelno s tim jačanje vladareve moći nije izmijenilo njegov stav prema Dubrovčanima. Naprotiv, 10. aprila 1378. godine u Žrnovnici Tvrtko izdaje, a 17. juna u Trstivnici pod Bobovcem potvrđuje svečanu povelju u kojoj su obuhvaćena i tačno formulisana razna pitanja iz dubrovačko- bosanskih odnosa. Za pitanje kojim se bavimo posebno je zanimljiv onaj dio koji se odnosi na regulisanje međusobnih trgovinskih veza. Tu su obuhvaćene sve one privilegije koje su bosanski vladari od davnina do Tvrtkova vremena postepeno dodjeljivali Dubrovčanima.

U prvom redu on Dubrovčaninima potvrđuje osnovne garancije neophodne za njihovu trgovačku aktivnost na bosanskom području: slobodu kretanja i obavljanja trgovačkih poslova. Posebna pažnja se obraća na bezbjednost dubrovačke trgovine. Ukoliko nekom dubrovačkom trgovcu bude silom oduzeta roba, šteta će biti nadoknađeno iz državne blagajne. I ne samo to, čak se daje obećanje da će dubrovačka trgovina biti šticeana od svakog nasilja.

Dubrovočani se obavezuju, sa svoje strane, da će za slobodu trgovine odsada plaćati Tvrtku kao srpskom vladaru godišnji svetodmitarski dohodak od 2.000 perpera. Pitanje canina ne uzima se u razmatranje, ali nema nikakve sumnje da su i u Tvrtkovo vrijeme Dubrovčani bili

²⁴ Stojanović, Stare srpske povelje i pisma II, br. 80, 1. VI 1367.

²⁵ Ib. br. 81, 9. II 1375.

podvrgnuti njihovom plaćanju²⁶. Ova povelja predstavlja značajan dokumenat u istoriji trgovinskih veza između Bosne i Dubrovnika, te se na nju i docnije, tokom prve polovine XV vijeka, pozivaju bosanski vladari kada po dolasku na vlast regulišu odnose sa svojim prvim susjedom.

Tvrtko je uveliko olakšao trgovinsku razmjenu između Bosne i Dubrovnika time što je postavio bosansko novčarstvo na istu osnovu na kojoj se zasniva i dubrovačko, te tako izjednačio valutnu stopu svog novca s dubrovačkim. Za razliku od novca koji po tipu odgovara dinarima njegovog strica bana Stjepana, druga vrsta Tvrtkova novca podudara se u potpunosti s dubrovačkim dinarima. To su dinari koje kuje poslije 1365. godine, pošto je dobio nove kalupe iz Dubrovnika. Ova srodnost nema samo tehnički i stilistički karakter, Ć. Truhelka je mjerenjem dubrovačkog i bosanskog novca iz Tvrtkovog vremena, koji je zajedno nađen kod Vranjske, utvrdio da se oni i težinom, te prema tome i novčanom vrijednošću, potpuno podudaraju²⁷. Inače se, po obilnim nalazima s terena, kao i na osnovu drugih indicija, može zaključiti da se dubrovački novac udomaćio i uveliko kolao na području Bosne. I u periodu Tvrtkove vladavine dolazilo je do povremenih zastoja u trgovinskom prometu između Dubrovnika i Bosne. Samo, potrebno je istaći, za razliku od Stjepana II, da nije krivice do Tvrtka. On lično ne pravi nikakve smetnje. Ukoliko dođe do prekida dubrovačke trgovačke aktivnosti u Bosni, razlog je uglavnom u spoljnopoličkim ili unutrašnjim nepovoljnim okolnostima.

O tome svjedoči dubrovačka vlada, koja uvijek budno pazi da njeni građani na vrijeme obustave trgovanje, ukoliko bi njihovi interesi zbog nekih novina bili ugroženi. Nemiri koji su vladali u zemlji dok Tvrtko nije potisnuo svoga brata Vuka i sredio unutarne prilike stvarali su nesigurnost i time ometali trgovinu, na šta se Dubrovčani putem svojih poslanika žale Tvrtku. Tako je i zategnutost između Dubrovnika i Bosne oko Kotora dovela do toga da dubrovački trgovci privremeno napuste Bosnu.

Dok su u prošlosti dalmatinski gradovi dobijali razne privilegije i garancije za slobodu trgovine po Bosni, Tvrtko nije izdao nijednu povelju takvog sadržaja. To se može objasniti jednim dijelom i time što je Tvrtko stalno nastojao da podredi dalmatinske gradove svojoj vlasti,

²⁶ D. Kovačević, *Razvoj i organizacija carina*, 232.

²⁷ Ć. Truhelka, *Nalaz iz Vranjske*, GZM XIV, Sarajevo, 1902, 221; Ć. Truhelka, *Nalaz bosanskih novaca*, *Obreten kon Ribiča*, GZM XVII, Sarajevo, 1905, 7-8; L. Rengjeo, *Novci bosanskih banova i kraljeva*, 252, 253.

u čemu je konačno i uspio 1390. godine. Tako, na primjer, u zapisima Trogirskog vijeća, koje donosi Lucius, nalaze se samo podaci o političkim pitanjima između dva susjeda²⁸. Inače, upravo u ovo vrijeme dalmatinski gradovi imaju vrlo pogodne uslove za slobodan razvoj trgovine, pošto su se 1358. godine oslobodili mletačke vlasti i došli u sklop ugarsko-hrvatske države. Njihova trgovina se uveliko razvija i dostiže svoj najviši uspon. Naročita pažnja se obraća pomorskoj trgovini, ali je bilo i kopnene. Ni u ovom periodu nije došlo do uspostavljanja neposrednijih trgovinskih odnosa između Mletačke Republike i Bosne. Tvrtko se 29. marta 1436. godine obavezuje da će u svojoj zemlji štiti njena prava. Može se pretpostaviti da se tu uključuju i prava mletačkih trgovaca. Međutim, to ipak nisu bile povelje koje se izričito odnose na regulisanje trgovinskih odnosa između dvije zemlje zainteresovane za razmjenu trgovinskih dobara. U ovo vrijeme Mletačka Republika je još uvijek prvenstveno angažovana trgovinom na Levantu, gdje je nastojala da sačuva svoje pozicije od ekspanzije Turaka. Trgovačke artikle s Balkana nabavlja posredništvom Dubrovčana. Zato proučavanje mletačko-balkanske trgovine u drugoj polovini XIV vijeka pokazuje da se učešće Mlečana u cijeloj ovoj razmjeni ograničavala na našu obalu. Oni rijetko i izuzetno odlaze u unutrašnjost Balkana. Ni o njihovoj aktivnosti u Bosni nema podataka²⁹.

Proširenje trgovinske razmjene

Za izvoznju trgovinu u ovom periodu od prvorazrednog je značaja da se nastavlja ranije započeti razvoj rudarstva. Srebrenica, koja se u ovo vrijeme još nalazi u okvirima bosanske države, postaje vrlo poznat i napredan rudarski centar. Aktivnost srebreničkih rudnika privukla je mnoge Dubrovčane³⁰. I po drugim pojavama može se konstatovati da je intenzitet rudarske proizvodnje naglo porastao, otvaranje novih rudnika na sve strane u stalnom je procesu.

Pored Srebrenice u istočnoj Bosni, u ovo vrijeme sve više se eksploatiše rudama vrlo bogat predio srednje Bosne oko rijeke Fojnice. Tu se nalazi dosad najstariji poznati rudnik - Ostružnica. Prve pouzdane vijesti o rudniku Fojnici datiraju iz 1365. godine, iako je vrlo

²⁹ B. Krekić, Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine, druge polovine XIV veka, Godišnjak Fil. fakulteta u Novom Sadu, II, Novi Sad, 1957, 19.

³⁰ Sve o razvoju Srebrenice u ovom periodu: M. Dinić, Za istoriju rudarstva, 84-54.

vjerovatno da je njihova proizvodnja počela znatno ranije³¹. U ovom rudarskom bazenu nalazi se i rudnik Kreševo, koji se javlja od 1381. godine. Glavni proizvod rudnika srednje Bosne bilo je srebro, a pored njega još i bakar. Nešto sjevernije od ovih rudnika srebra, u Busovači se od 1371. godine dobija gvožđe.

Sedamdesetih godina XIV vijeka počinju da rade i rudnici olova u sjeveroistočnoj Bosni. Doduše, nalaze se i ranije podaci o olovu, koje Vlasi u zamjenu za so donose u Dubrovnik, ali nije naznačeno da li ono potiče iz Bosne. Kasnije vrlo poznat rudnik Olovo javlja se 1382. godine. Uz Olovo je vezana i Kamenica, koja se spominje još ranije od njega, i to 1376. godine. Štaviše, Kamenica se u savremenim izvorima još češće javlja od Olova. Njeni rudnici, su bili u ono vrijeme vrlo intenzivno eksploatisani. Sa dosta vjerovatnoće može se pretpostavljati da su Olovo i Kamenica u stvari bili jedno naselje³².

U ovom kraju nalazi se i, dosada nepoznati, rudnik »Cecegl«. Dubrovačka vlada 11. februara 1382. godine šalje u Bosnu Paska Rastića, i to »in contratas Cecegli et Camenice«, da pronađe imovinu pokojnog Mihaila Budačića. Između ostalog, izvjesna količina olova iz ove zaostavštine trebalo je da bude doznačena „in Ceceglo“. Ubikaciju ovog rudnika nije teško utvrditi. U popisu mjesta u Bosni iz 1950. godine nalazi se i naselje Čeće, tačno u ovom kraju. Usporedo s razvojem rudarstva, rudarski proizvodi u izveznoj trgovini srednjovjekovne Bosne zauzimaju sve važnije mjesto. Nema mnogo podataka koji direktno govore o izvozu srebra, ali i pored toga on je morao biti znatan. U aktivnim rudnicima u ovo vrijeme u većini se eksploatisalo srebro. U rudnicima srebra nalazi se priličan broj Dubrovčana, a oni su, kao što je poznato, glavni nosioci izvozne trgovine. O zlatu ima jedna sasvim neodređena vijest. Podaci o trgovini olovom mnogo su određeniji. Tome doprinosi činjenica da dubrovačka vlada pokazuje velik interes za

³¹ J. Tadić smatra da jedan dokumenat iz septembra 1368. godine spominje »unam scripturam" od 18. marta 1365, koja navodi da je Hans Sasinović u ime svoje i u ime svoga brata Nikla prodao Jakopčetu Ilije Kalegića i Paulušku Kudelinoviću polovinu rupa u Fojnici i Ostružnici, J. Tadić, Pisma i uputstva Dubrovačke Republike, posebno izd. SAN. Beograd, 1934, 188. Inače Ostružnica, koja se nalazi u neposrednoj blizini Fojnice, javlja se već 1349. godine. Uspor. str. 18.

³² K. Jiriček zna da je Kamenica u blizini Olova, ali gdje je, tačno ne može da utvrdi. K. Jiriček, Die Handelsstrassen und Bergwerke, 50. Rezultati do kojih je došao M. Filipović, ispitujući starine neposredne okoline Olova, govore da srednjovjekovna Kamenica nije Kamensko, kao što je to K. Jiriček mislio. On je utvrdio da naselje Kamenica ne postoji više s tim imenom, ali da se u Bakićima, nedaleko od Olova, nalazi izvor Kamenica i da su oko tog izvora tragovi naselja, rudarstva i ruševine jedne crkve. Prema tome, Kamenica i Olovo 'su bili jedno naselje ili dva blizanačka naselja. M. Filipović, Varoš i Olovo s okolinom, Beograd, 1934, 11.

bosansko olovo. Raznim odredbama nastoji ona da otkloni sve što bi predstavljalo neku smetnju njegovom izvozu iz Bosne.

U junu 1384. godine bilo je dozvoljeno Žari Bokšiću da izveze iz Dubrovnika so u zamjenu za olovo. Ako slučajno Žare bude prodao so za novac a ne za olovo, platiće kaznu u iznosu od 200 dukata.:" Ista kazna predviđa se još i u nekim dozvolama za izvoz soli u zamjenu za olovo. I na drugi način se nastoji osigurati dovoz olova. Početkom jula 1387. godine izglasana je odluka da se svakom ko donese olova do 30. septembra može dati so na veresiju. Davanje soli na veresiju u slučaju kada se ona trampi za olovo bio je, inače, jedan od načina kojim se forsirao uvoz olova. Često se zabranjuje da se olovo odnosi na drugo mjesto, prije nego što se upotrijebe sve mjere za njegov uvoz u Dubrovnik. Dubrovačka vlada živo reaguje na svaku novinu koja bi mogla da ide na štetu nesmetanog izvoza olova. Pokušaj Žore i Vlatka Bokšića i Tvrđaka Bjelojevića da monopolišu u svojim rukama sav izvoz bosanskog olova i na taj način oštete interese ostalih trgovaca, dubrovačka vlada je veoma oštrim mjerama uz prijetnju velikom kaznom odmah osujetila³³.

Iz izloženog je očigledno da dubrovačkoj vladi veoma stalo da osigura konstantan dovoz olova iz Bosne. Ovakav njen stav davao je, nesumnjivo, snažan podsticaj izvozu olova iz Bosne, kao i intenzivnoj proizvodnji u rudnicima olova. Vrlo čest izvoz olova spominju mnogobrojni podaci različitog sadržaja: razni ugovori o kupovini olova, o njegovom prevozu i slično. Na osnovu svega izloženog može se zaključiti da je od sedamdesetih godina XIV vijeka izvoz olova iz Bosne u Dubrovnik veoma obiman. Upravo iznenađuje nagao porast intenziteta ovog izvoza odmah poslije otvaranja bosanskih rudnika olova.³⁴ Trgovinom olovom se u prvom redu bave Dubrovčani, dok je u ovo vrijeme sasvim usamljen slučaj da to čine domaći ljudi. Jedino se bosanski vladar aktivno bavi prodajom olova. Od Dubrovčana bosanskim olovom trguju Marin Benvenutić, Maroje Radoslavić, Marin Menčetić, Miho Budačić, Pasko Rastić, Andrija Sorkočević, Klement Gučetić, Simon Bunić, Nikola Gučetić, Marin Gučetić, Matko Đorđić, Andrija Bunić, Miho Rastić. Javljaju se najviše po dva puta, a njihova trgovina, ukoliko ima o tome podataka, uglavnom ne pokazuje neki veliki obim.

³³ J. Tadić, Pisma i uputstva, 330; uspor. M. Dinić, Za istoriju rudarstva, 52.

³⁴ Dinić, Za istoriju rudarstva, 54.

Od ovih trgovaca po razmjerima svojih poslova uveliko odskaču braća Bokšići. Imena Žore i Matka Bokšića vezana su za prvi spomen Kamenice. Često zajedno trguju bosanskim olovom (ponekad u većim razmjerima) koje otpremaju brodovima u Veneciju. Njihova poslovanja bila su velika, a i bezobzirnost ništa manja. Zato im dubrovačka vlada naređuje da odustanu od svih novotarija i dažbina koje nanose veliku štetu dubrovačkim trgovcima i da puste Bosance i Vlahe da prenose čije hoće olovo, a ne samo njihovo. Isto tako, svaki od braće Bokšića još i posebno posluje za svoj račun. Matko to čini već od 1372. godine, a i docnije samostalno trguje olovom. Njegov brat Žore, za vrijeme Tvrtka i Dabiše, kao i za udovice Dabišine Jelene, bio je dugo vremena protovestijar i carinik. Ovaj njegov visoki položaj u isto je vrijeme vrlo unosan jer mu je pružao velike mogućnosti za još uspješnije obavljanje poslova u trgovini olovom. Pored toga, on je zastupao kralja u njegovim poslovima u vezi s trgovinom olovom. Dok tako žore boravi u Bosni, gdje zauzima visok položaj u državnom aparatu i uživa veliko povjerenje vladara zemlje, dotle njegova žena Maruša u Dubrovniku trguje olovom koje jai muž dostavlja iz Bosne. Aktivnost Zore Bokšića ne zaustavlja se na ovome. On stalno jsporučuje olovo u Dubrovnik; zbog toga je prisiljen da traži od vlade opštinsku so za podmirivanje troškova njegova prevoza.

Bosansko olovo je prodavao strancima. u Dubrovniku ili Dubrovčanima, koji ga izvoze dalje na strana tržišta. Nije moguće napraviti pregled cijena olova kojim se trgovalo, jer podaci ne pružaju sve potrebne pojedinosti. Pored količina olova uglavnom nije navedeno kojom su mjerom mjerene – dubrovačkom ili mletačkom; nije naznačeno da li pribilježeni iznos odgovara cijeni olova u Dubrovniku prilikom prodaje ili u Bosni prilikom kupovine olova. Cijene olova su se u ovo vrijeme otprilike kretale između 19 i 20 perpera po jednom milijaru³⁵. Samo manji dio bosanskog olova služio je za lokalne potrebe u Dubrovniku, dok su ostale količine otpremene na strana tržišta, i to u prvom redu u Mletke. Izvoz bosanskog olova u Veneciju je stalan i prilično značajan po obimu, a postaje naročito intenzivan od sedamdesetih godina XIV vijeka.

³⁵ M. Gecić, Dubrovačka trgovina solju u XIV veku, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. III, Beograd, 1955, 145.

Tako je u periodu od 1372. do 1391. godine izvezeno iz Dubrovnika u Mletke što bosanskog što srpskog olova u težini od 309.852,125 milijara ili 310.819,006 kg. Potrebno je posebno podvući da je u ovom iznosu prvenstveno zastupljeno olovo iz Bosne. Olovo je kopnenim putevima stizalo na Neretvu, pa zatim morem direktno u Veneciju. Ponekad se prebacuje s Neretve lađama do Dubrovnika, odakle se zajedno s onim količinama koje su stigle kopnom prevozi morem do Venecije. Pored Venecije, ono se u ovo vrijeme preko Dubrovnika izvozi i u druge zemlje, a naročito u pojedine gradove i krajeve Italije, kao što su Sicilija, Piza, Firenca, Gaeta. Bakar se takođe izvezio iz Bosne. Pauluško Kudelinović izjavljuje da je prodao Žori Bokšiću kamenaru sav bakar koji s bratom ima u Bosni »in Ostrunica«, i to po cijeni od 15 dukata po 1 milijaru. Iz Dubrovnika bosanski bakar se izvezio i u Veneciju. Spomenuti Žore Bokšić otprema bosanski bakar tamo na prodaju. Poznati zakupac rudnika u Ostružnici i Fojnici Hans Sasinović takođe prodaje izvjesnu količinu bakra jednom Mlečaninu.

Izvoz koža iz Bosne i Srbije od sredine XIV vijeka postaje konstantan i sve intenzivniji. Proučavanja trgovine između Venecije i Balkana, u prvom redu Srbije i Bosne, pokazuju da izvoz koža iz ovih krajeva preko Dubrovnika u Veneciju od sredine XIV vijeka postaje intenzivniji i dostiže vrhunac sedamdesetih i osamdesetih godina XIV vijeka.

Devedesetih godina XIV vijeka dolazi do izvjesnog opadanja izvoza koža u Mletke, ali i do porasta izvoza u druge talijanske gradove i oblasti. U pojedinim godinama, broj izvezenih bala dostiže i nekoliko stotina. Što se tiče vrsta, u prvom redu su bile zastupljene ovčje, zatim jagnjeće, goveđe i druge kože. Na žalost, nije razgraničeno koliko od ovog ukupnog izvoza u Veneciju otpada na kože iz srednjovjekovne Bosne. Ipak, činjenica je da izvoz koža iz Srbije i Bosne pokazuje stalan porast. A tu su uključene i kože iz Bosne, bez obzira na njihovu količinu. Ponekad se bosanske kože, isto kao olovo, plaćaju određenom količinom soli. Tako se u martu 1376. godine kože iz Goražda izvoze u zamjenu za dubrovačku so. Od ostalih stočarskih proizvoda izgleda da je bio značajann izvoz mesa i sira, koje donosi bosansko domaće stanovništvo u Dubrovnik. Ukoliko to oni ne čine, prema jednoj izjavi samih Dubrovčana, u Dubrovniku nema mi mesa ni sira³⁶.

³⁶ Desanka Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Djela XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloskih nauka 13, Sarajevo 1961, 36.

Čak i bosanski kralj u svojoj režiji izvozi sir. U nekoliko navrata daje se dozvola njegovim slugama da sir mogu prodavati u Dubrovniku. Bosanski konji su i sada predmet izvoza, a njihovom prodajom bave se domaći ljudi. Isto tako ne smiju se izgubiti iz vida proizvodi pčelarstva i to u prvom redu vosak.

Od ostalih izvoznih artikala u ovo vrijeme još dolaze u obzir drva s Drine i žitarice. U oktobru 1383. godine daje se Tripu de Biste dozvola o prevezu njegovog žita i ostalih žitarica iz Goražda preko Slanog u Kotor. Ne smije se nikako zaboraviti ni bosansko roblje, čiji je izvoz, iako pokazuje tendencije opadanja, u ovo vrijeme još uvijek konstantan. U XIV vijeku ropstvo se sve više zamjenjivala ustanovom slobodne posluge. Detaljnije se označavalo porijeklo roblja, koje je obično iz Prače, Trebinja, Drine, Breznice, Usore, Neretve, itd.

Cijene roblja u drugoj polovini XV vijeka su u porastu, naročito osamdesetih godina. Na ovu pojavu svakako je uticala, i činjenica da je robova na tržištima bivalo sve manje. Od uvoznih artikala u prvom redu je zastupljena so. Drijeva, koja predstavljaju glavno domaće tržište soli, Bosna gubi za priličan broj godina. Uskoro po dolasku na vlast, Tvrtko je bio prisiljen da 1357. godine ugarskom kralju Lodoviku ustupi Drijeva zajedno s Humom na desnoj obali Neretve. Da bi nadoknadio ovaj gubitak, Tvrtko namjerava da otvori i podigne solane i formira tržišta soli u novopodignutim gradovima Novom i Brštaniku. Tvrtko je prvi od Bosanaca narušio stare utvrđene konvencije o proizvodnji i prodaji soli, po kojima se so mogla prodavati samo na četiri mjesta- Drijevim, Dubrovniku, Kotoru i kod sv. Srđa. Zbog značaja soli u balkanskoj trgovini, Dubrovčani se svim sredstvima suprotstavljaju Tvrtkovim planovima i nastoje da u tom pogledu ponovo zavedu staru praksu. Izbijaju žestoki sukobi između Bosne i Dubrovnika. Tvrtkov poduhvat nije doveo do trajnih izmjena u pogledu proizvodnje i tržišta soli na bosanskom području. Poslije ponovnog dolaska Drijeva pod bosansku vlast 1382. godine, Tvrtko odustaje od svojih planova. Drijeva dobijaju onaj značaj koji su imala i u pogledu snabdijevanja Bosne solju. Dubrovnik je i sada glavno strano tržište odakle se u Bosnu uvozi so. U jednoj odredbi iz 1357. godine Bosna se nabraja među onim mjestima i krajevima koja su primala so iz opštinskog *kumerka*. Uvoz soli iz Dubrovnika u Bosnu II naglom je porastu³⁷.

³⁷ Ibid, 38.

Dovoljno je samo uzeti u obzir pregled olova izvezenog u zamjenu za so, koja se uvozi u Bosnu. Tome treba dodati i ostale podatke o uvozu soli. To su uglavnom ugovori Vlaha s Dubrovčanima o prevozu soli do pojedinih bosanskih mjesta, i to najviše u Barač i Praču, a zatim, Goražde i Foču. Ukoliko se pretpostavi da jedan dio ovih količina, koje odlaze u istočnu Bosnu, produžuje dalje do Srbije, još uvijek je očigledan vrlo intenzivan porast uvoza soli iz Dubrovnika u Bosnu. Pojedine pošiljke iznose čak i do 100 tovara. Trgovinu solju drže u svojim rukama Dubrovčani, a sam prenos obavljaju Vlasi. U jednom slučaju i bosanski kralj prodaje olovo u zamjenu za so. Cijena dubrovačke soli koja se davala u trampu za olovo bila je ista kao i prodajna cijena u opštinskom kumerku³⁸.

O uvozu ostalih artikala nema mnogo podataka. Spominje se uvoz mrčarija, malvasije, kao i robe za koju nije naglašeno o kakvoj se vrsti radi. Jedino ima određenih vijesti o uvozu tkanina, i to ne mnogo. Veliko vijeće u novembru 1382. godine dozvoljava bosanskom kralju da kupi u Dubrovniku tkanine. U dva navrata Dubrovčani uvoze tkanine u istočnu Bosnu. Banus Petar Sasinović, koji živi u rudnicima srednje Bosne, nabavlja tkanine čak iz Venecije. Inače u Bosni se proizvodela neka vrsta raše, u okviru domaće radinosti, ali to su bile grube tkanine, koje su služile samo za podmirivanje najosnovnijih potreba. Proizvodnja tkanina, na Tvrtkovom dvoru nije imala veće razmjere, te je samo pokrivala potrebe dvora i njegove okoline³⁹.

Nosioci trgovine

Dubrovčani se uveliko uključuju u cjelokupni privredni život srednjovjekovne Bosne u periodu Tvtkove vladavine. Njihova angažovanost u bosanskoj privredi bila je svestrana. U prvom redu bavili su se trgovinom na bazi izvoza sirovina i uvoza raznih artikala. Obim dubrovačke trgovine u Bosni uveliko je porastao. Tome je doprinijela i činjenica da se trgovina rudarskim proizvodima nalazila prvenstveno u njihovim rukama. I organizacija dubrovačkih poslova postaje sve razgranatija i složenija. Tako, na primjer, na bosanskim trgovima i u rudnicima Dubrovčani imaju svoje faktore koji obavljaju za njih razne poslove. Primaju robu

³⁸ M. Gecić, *Dubrovačka trgovina solju*, 134, 145.

³⁹ D. Kovačević, *Prilog proučavanju zanatstva u srednjovjekovnoj Bosni*, *Godišnjak Istoriskog društva BiH X*, Sarajevo, 1959, 284, 285.

poslatu iz Dubrovnika, a iz Bosne šalju pojedine sirovine. Zahvaljujući trgovinskoj razmjeni s Bosnom neki od Dubrovčana se formiraju u krupne trgovce. Dovoljno se sjetiti poslova koje su poduzimali Matko, a naročito Žore Bokšić.

U isto vrijeme on je uveliko trgovao olovom, voskom, robljem, bio carinik na bosanskim trgovima i prihvatao se i čitavog niza drugih poslova. S istim živim interesom kao u trgovini, Dubrovčani sudjeluju i u eksploataciji bosanskih rudnika⁴⁰.

Organizacija carina, jedne od najznačajnijih institucija srednjeg vijeka, takođe se nalazi u njihovim rukama⁴¹. Postepeno je rastao i broj onih Dubrovčana koji su se uz bosanske rudnike ili na trgovima zadržavali kraće ili duže vremena u cilju raznih trgovačkih poduzeća. U ovo vrijeme njihov priliv nije, doduše, još bio toliko velik da bi se već tada organizirale dubrovačke kolonije u centrima gdje su najviše boravili, ali je sve vodilo putem njihovog formiranja. Jednom riječju, u Tvrtkovo doba Dubrovčani su zauzeli čvrste i značajne pozicije u svim granama bosanske privrede, kako po broju u kome su bili zastupljeni tako i po karakteru poslova kojima su se bavili.

Intenzivan spoljnotrgovinski promet djelovao je u pravcu sve većeg aktiviranja domaćih ljudi. O tome najbolje svjedoče podaci iz knjiga Debita Dubrovačkog arhiva. Bosanci ne uzimaju, kao u prvoj polovini XIV vijeka, na zajam samo perpere već i dukate u većim iznosima. Zaduženja Bosanaca, uzeta ukupno, iznosila su u drugoj polovini XIV vijeka 984,23 dukata i 6 perpera. Očigledno je da se domaći ljudi javljaju kao izvjestan činilac u privrednim centrima. Što njihovi poslovi imaju sasvim male razmjene, to još nikako ne smanjuje značaj njihove pojave. O predmetima trgovine u rukama domaćih ljudi u ovom periodu nije mnogo poznato. Tek pokoji podatak spominje olovo, gvožđe, vosak, konje, meso i sir, a od uvoza - fustan i, vjerovatno, so. Isto tako, ne može se ništa određenije reći ni o organizaciji njihovih poslova ni o tome da li saraduju s Dubrovčanima. Prema izvorima koji spominju dubrovačke faktore u Bosni, nije moguće po imenu odrediti da li se radi o domaćim ljudima ili Dubrovčanima. Nema podataka koji bi doprinijeli da se na osnovu poređenja ovo pitanje raščisti. Bosanski vladar, ban, a docnije

⁴⁰ M. Dinić, Za istoriju rudarstva, 7, 52.

⁴¹ D. Kovačević, Razvoj i organizacija carina, 234-238.

kralj Tvrtko, takođe se bavi trgovinom. Već je ranije rečeno da Tvrtko trguje sirom, a naročito olovom. On je i s mletačkim trgovcima održavao trgovačke kontakte.

Neki Ramboldo iz Venecije izjavljuje u Dubrovniku da je od Hansa Petra Sasinovića, a u ime bosanskog bana i njegove majke, primio 68 dukata. Ovim novcem je, sigurno, isplaćena kupovinaneneke robe. Trgovanje s jednim drugim mletačkim trgovcem donijelo mu je nezgode. Jakov Grimani bio je prodao kralju Tvrtku jedan dijamant za koji je tražio najprije 16.000 dukata, zatim je smanjio cijenu, dok ga, na kraju, nije dao za 400 dukata. Za isplatu ovog dijamanta Tvrtko je naredio Žori Bokšiću da isporuči spomenutom trgovcu olova u vrijednosti od 400 dukata, po cijeni koja se za olovo plaća u Dubrovniku. Međutim, Jakov Grimani se žalio da je dijamant dao za 400 dukata, jer je na to bio prisiljen, a da uopšte nije bilo govora o isplati u olovu. Čitav spor pred dubrovačkim vlastima izlaže predstavnik bosanskog kralja, naročito ističući da je bosanski kralj uvijek u slozi s trgovcima. Stoga Tvrtkov predstavnik predlaže da se Grimaniju vrati dijamant ukoliko ovaj povrati 100 dukata koje je primio u olovu. Čitav spor nije okončan, jer Mlečanin nije htio da pristane na ovakve zahtjeve, nego je, štaviše, postavljao neke nove uslove.

Ovakva živa trgovinska razmjena stranog i domaćeg elementa izrazila se unutar bosanske države u formiranju novih ekonomskih centara. Dokumenti sačuvani u Dubrovačkom arhivu ne govore više neodređeno da se trguje po Bosni, već pružaju podatke, pored rudnika, i o trgovima, na kojima se obavljaju svi mogući poslovi. Razvoj trgova u punom je zamahu u Tvrtkovo doba. Foča, u istočnoj Bosni, javlja se prvi put 1368. Goražde - 1376. godine; u centralnoj Bosni Visoko - 1379. godine. Ova pojava u isto vrijeme ukazuje da je trgovinska razmjena zahvatila i udaljenije krajeve bosanske države- Bosna postaje trgovački aktivna na širokom području.⁴²

Privredni planovi Tvrtka I

⁴² Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, 130.

Tvrtko ima i drugih mnogo važnijih izvora prihoda pored toga što u vlastitoj režiji obavlja čitav niz trgovačkih poslova: raznih dažbina, zakupnina za eksploataciju rudnika, carina, dohotka koji prima od Dubrovčana na ime dozvole za slobodu trgovine⁴³. A s intenziviranjem rudarstva i trgovinskog prometa porasli su uveliko svi ovi prihodi. Osnove Tvrtkove ekonomske moći stvarno su velike.

One su to bile tim prije što izvore svih državnih prihoda, kao i svu upravu i vlast, drži nedjeljivo u svojim rukama. Jer, upravo zahvaljujući svojoj moći, Tvrtko je suzbio separatističke tendencije feudalaca, učvrstio svoj položaj i do kraja vladavine ostao jedini i pravi gospodar u svojoj zemlji. To dolazi do izražaja u teritorijalnom širenju Bosne i u mnogim drugim pojavama onog vremena. Tako, na primjer, Tvrtko je iskovao, pored srebrenog novca⁴⁴, jedini dosada poznati zlatni novac u srednjem vijeku, veliki četvorostruki dukat, i to za svečanost svog krunisanja u Mileševu. Međutim, u okvirima gornje konstatacije posebnu pažnju zaslužuju Tvrtkove privredne mjere. Njegovom inicijativom učinjeni su prvo koraci na unapređenju procesa proizvodnje tkanina.

Pri kraju vladavine, Tvrtko okuplja na svom dvoru dubrovačke majstore tekstilne struke. Izgleda da se tu nije obavljao čitav postupak proizvodnje sukna. Vjerovatnije je da su samo rašu, obrađivanjem istriženjem, dotjerivale i protinjivale dubrovačke zanatlije. Kao što je već ranije rečeno, ova proizvodnja tkanina nije imala veće razmjere; pokrivala je potrebe dvora i njegove okoline. Održala se nekoliko godina i poslije Tvrtkove smrti, za vladavine novog kralja Dabiše.

Naročito je značajno Tvrtkovo nastojanje da tamo gdje je to moguće neovisno od dubrovačkog posredništva samostalno razvije bosansku privredu. Gubitak Drijeva, koja je morao da ustupi Mađarima, bio je neposredan podsticaj da pristupi podizanju novih gradova na obali Jadranskog mora, koji su imali da postanu nova bosanska tržišta soli, kao i luke pogodne za spoljnotrgovinsku razmjenu. Time bi se umanjila velika upućenost Bosne na Dubrovnik, kao i

⁴³ D. Kovačević, *Razvoj i organizacija carina*, 232.

⁴⁴ I. Rengjeo, *Novci bosanskih banova i kraljeva*, 250-254. Posebnim člankom I. Rengjeo obara Truhelkino shvatanje da Tvrtko kao kralj nije kovao svoj novac. I. Rengjeo, *Kraljevski novac Tvrtka I*, *Numizmatičke vijesti* br. 2, 1939, 1-3. O ovom problemu M. Dinić kaže: »Ma kako se konačno rešilo pitanje da li je Tvrtko I kao kralj obustavio kovanje srebrenog bosanskog novca, ostaje ipak činjenica da se već 1387. godine pominju srebrenički groševi i da je kovnica u Srebrenici postojala već u XIV veku dok je grad još bio pod Bosnom«. M. Dinić, *Za istoriju rudarstva*, 52.

njegov presudan uticaj na razvoj bosanske privrede. Za realizaciju svojih planova Tvrtko je odabrao vrlo povoljno mjesto u Dračevičkoj župi, u Kotorskom zalivu, na sjevernoj strani Boke. U novom gradu, koji je dobio ime Sveti Stefan, otvorene su solane i skladišta soli. Čitav Tvrtkov poduhvat, a naročito podizanje solana, ozbiljno je zabrinuo Dubrovčane. Njihova uznemirenost postaje razumljiva ako se uzme u obzir da je so bila najvažniji artikl koji su oni uvozili u stočarske predjele svog zaleđa. Zato su mjere koje poduzimaju vrlo raznovrsne i korjenite. Između ostalog, uspostavljena je prava blokada sa zadatkom da parališe svaki dovoz soli u Novi. Odlukom Velikog vijeća zabranjen je uvoz soli u Novi, koji se zida u Boki, kao i izvoz soli u bilo koje mjesto, ako to nije običaj od davnine. Ova naredba bila je izdata svim brodovima koji prevoze so, a u isto vrijeme bile su predviđene kazne za brodove i mornare koji bi protivno postupili.

U znak protesta 20. marta 1372. godine zabranjeno je dubrovačkim trgovcima da odlaze u Bosnu. Narednih mjeseci na sjednicama Vijeća umoljenih ova odredba se novim odlukama još više proširuje i utvrđuje. Izglasano je 10. aprila da se Dubrovčanima ne dozvoljava ne samo odlazak u Bosnu nego čak ne smiju slati ni svoju robu tim putem. Odlukom od 9. juna pozvani su svi dubrovački trgovci koji se nalaze u Bosni da se vrate li Dubrovnik sa svojim stvarima. Pored toga, Dubrovčani pristupaju diplomatskoj aktivnosti, koja treba okolnim putem da osujeti Tvrtkove namjere. Nastaje period intenzivnog rovarjenja na sve strane protiv Bosne. Iz mora ovih akcija mi ćemo izdvojiti samo najkrupnije. 15. septembra 1382. godine donesena je u Vijeću umoljenih odluka da se piše Klementu Gučetiću, poslaniku, da govori bosanskom kralju o soli i da javi šta je u tom pogledu postigao. Uskoro su se ove nntervencije, s ciljem da spriječe bosanskog kralja u njegovim namjerama, proširile i na dalmatinske gradove.

Dubrovnčani intervenišu i u Trogiru, Splitu i Zadru. Dalje, pred Novi su poslate galije sa zadatkom da budno paze na kretanje brodova natovarenih solju i da onemoguće njihovo iskrcavanje u Novom. Tako je stavljeno do znanja nekim stranim trgovcima da ćeim brodovi biti zaplijenjeni i spaljeni ako budu uhvaćeni da prevoze so u zabranjena mjesta. Ali to se ipak događalo i pored svih zabrana⁴⁵.

⁴⁵ Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni 134.

Ipak, sve ovo nije bilo dovoljno da riješi nastali spor u korist Dubrovčana. Čitava stvar poprimila je suviše ozbiljan karakter s obzirom na značaj soli za dubrovačku trgovinu. Zato oni mijenjaju svoje dosadašnje držanje i putem pregovora pokušavaju da privole Tvrtka da bar odustane od svojih namjera u vezi s podizanjem solana. U Malom vijeću i Vijeću umoljenih raspravlja se o povelji kojom Tvrtko treba da se odrekne svojih kombinacija i o njenom sadržaju. Tvrtko je najzad, pošto je prethodno ponovo dobio Drijeva, popustio uz cijenu izvjesnih uvjeta od interesa za Bosnu⁴⁶. Drugog decembra 1382. godine izdao je Dubrovčanima povelju kojom izlazi u susret njihovim interesima. Tom prilikom on navodi da je shvatio stare zakone, po kojima se nigdje ne može postaviti nov trg soli izuzev na mjestima gdje se nalaze od davnine, te da zbog toga zabranjuje prodaju soli u svom gradu.

Pored toga što je ovom poveljom zvanično potvrđeno da je došlo do međusobnog sporazuma između Dubrovnika i Bosne, ipak se i dalje događalo da se na tržištu Novog prodaje so. Izgleda da su naročito Kotorani kršili ovu odredbu i dovozili so, kako se to može zaključiti po intervencijama dubrovačke vlade kod Kotorana. Bilo je još sličnih pokušaja, ali ih Dubrovčani u cilju zaštite svojih interesa svim mogućim mjerama suzbijaju. U ovom upornom nastojanju do ometu tržište soli u Novom, Dubrovčani traže čak pomoć i intervenciju ugarske vlade. Kraljica Marija izlazi im u susret, te 1. aprila 1383. godine zabranjuje svojim podanicama dovoz vina i soli u Novi iz Dalmacije i Hrvatske. Ovu istu naredbu, na zahtjev Dubrovčana, potvrđuje i docnije, 8. maja 1384. godine. Pored Novog, Tvrtko je iz trgovačkih razloga podigao još jedan grad, i to Brštanik u dolini Neretve, blizu njenog ušća. Tu je izgrađeno brodogradilište, a počelo je da se formira i tržište soli. I u ovom slučaju Dubrovčani hitno otpremaju jednog oružanog brigantina sa zadatkom da kontroliše uvoz soli⁴⁷.

Čitav poduhvat s podizanjem novog grada nije imao mnogo uspjeha, jer se podaci o Brštaniku nalaze za veoma mali broj godina⁴⁸. U sukobu Dubrovnika i Bosne oko Novog prvi put je došao u potpunosti do izražaja pravi karakter dubrovačke uloge u Bosni. Dok su, s jedne strane, svojim posredništvom u trgovini i investiranjem kapitala uveliko pomagali i podsticali na

⁴⁶ M. Dinić, Trg Drijeva, 125.

⁴⁷ M. Gecić, Dubrovačka trgovina solju, 99.

⁴⁸ C. Jirriček smatra da je sama dubrovačka vlada raselila tamošnju koloniju, jer je u novembru 1395. godine naredila svojim građanima da poruše sve kuće II Brštaniku. Poslije 1395. godine, Brštanik se rijetko spominje. C. Jireček, Die Handelsstrassen und Bergwerke, 79; M. Dinić, Trg Drijeva, 118.

razvoj cjelokupnu bosansku privredu, u isto vrijeme su, s druge strane, kočili i sputavali svaki značajniji pokušaj privrednog osamostaljivanja.

Tako je uloga Dubrovčana, pored nesumnjivog značaja za privredni razvoj bosanske države, u određenom momentu počela da pokazuje jasnu tendenciju suzbijanja samostalne afirmacije domaćih snaga, koja bi se manifestovala u jačanju centralne vlasti i jačem razvoju domaćeg trgovačkog elementa. I ubuduće ovo postaje stalna karakteristika svih dubrovačkih trgovačkih preduzeća ma koliko da prividno izgledaju povoljna za razvoj bosanske privrede. Druga polovina XIV vijeka predstavlja posebno razdoblje u istoriji bosanske privrede. Nagao razvoj robnonovčane privrede, kao posljedica sve intezivnije trgovinske razmjene, više je nego očigledan⁴⁹. Bosanski proizvodi se u spoljnoj trgovini prvi put preko Dubrovnika i Venecije uključuju u evropsku privredu a u samoj zemlji - novi trgovi niču na sve strane. Privredni prosperitet prodire i u provinciju, te zahvata mnogo šire slojeve i veća područja nego ranije. Domaći element se postepeno bogati u raznim trgovačkim poslovima. U isto vrijeme jača i vlastela. Pa ipak, u odnosu na nju, u ovom periodu bosanski vladar, kao i ranije Stjepan II, ima prevagu. On se u prvom redu koristi velikim privrednim napretkom Bosne, kao što se to može zaključiti na osnovu svega što je kazano o Tvrtku, njegovoj vladavini, planovima o privrednom osamostaljenju. Posljedice jačanja feudalnih elemenata doći će do izražaja u političkom životu srednjovjekovne Bosne tek u godinama poslije Tvrtkove smrti⁵⁰.

II

TRGOVAČKA DRUŠTVA

Među veoma složenim problemima proučavanja ekonomskog života i trgovačkog razvoja gradova, jedan od značajnijih je, svakako, i pojava trgovačkih društava. Ova društva, njihov

⁴⁹ Ibid, 119.

⁵⁰ Ibid, 120.

razvoj, struktura i učešće u trgovačkoj djelatnosti, predstavljaju, nesumljivo, neobično važan momenat u ekonomskom životu svakog grada a, u izvjesnom smislu, ona mogu da budu odraz i pokazatelj privrednog razvoja sredine u kojoj su nastala⁵¹. Udruživanje trgovaca u cilju zajedničkog poslovanja i postizanja veće i sigurnije materijalne koristi, a staro je koliko i sama trgovina. Zakonskih normi o udruživanju imamo tek iz rimskog doba. Na temelju rimskog prava i rimskih običaja gradio je dalje srednji vijek nove forme udruživanja.

Uz rimsku „societas“, preteču našeg javnog i trgovačkog društva, odnosno iz nje je razvio srednji vijek commendu ili colleganciju, prethodnicu današnjeg komanditnog društva. Do proširivanja i modificiranja rimske „societas“ i nastajanja novog oblika na starom temelju došlo je u talijanskim primorskim gradovima. Za prekomorska putovanja i poduzeća razvio se u talijanskim gradovima poseban oblik rimske „societas“. Jedan bi se drugar sam lično dao na putovanje- stručni naziv za njega bio je „socius tractans“- i uložio bi izvjestan dio kapitala, a drugi „socius stans“- bi dao samo drugi dio kapitala. Kod toga bi socius tractans uložio uvijek $\frac{1}{3}$, a socius stans $\frac{2}{3}$ kapitala, bilo u robi, bilo u novcu. Čisti bi dobitak podijelili na pola. Taj se stalni oblik udruživanja zvao „societas maris“ u gradovima Tirenskog mora, a „collegantia“ u gradovima Jadranskog mora. Iz ovog se oblika razvio drugi srodni oblik, kod kojeg „socius stans“ ulaže izvjestan kapital bez obzira na visinu uloga „socius tractans“-a, ali bi se dobitak onda dijelio u omjeru $\frac{3}{4}:\frac{1}{4}$. To bijaše u gradovima Tirenskog mora „commenda“, dok jadranski gradovi i za taj oblik zadržavaju oblik „collegantia“.

U dalmatinskim gradovima znamo iz pisanih izvora i za „javno trgovačko društvo“⁵² i za koleganciju. Kakvog samostalnog razvoja jednog ili drugog oblika na jadranskom području ne možemo zapaziti. Rimska „societas“ i mletačka „collegantia“ su dva već oštro odijeljena oblika društvenog poslovanja u jadranskim gradovima onoga doba, iz kojih imamo o njima prve pisane vijesti.

⁵¹ Bariša Krekić, Trgovačka društva u srednjevekovnom dubrovačko-levantinskom saobraćaju, Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Knjiga IV, 1

⁵² G. Čremošnik smatra da se današnji pojam javnog trgovačkog društva ne može u cjelini poistovijetiti srednjovjekovnom „societas“, jer srednjovjekovna nemaju sva obilježja današnjeg javnog društva, ipak, u pomkanju boljeg izraza upotrebljava se ovaj današnji način, G. Čremošnik, Naša trgovačka društva u srednjem vijeku, Glasnik Zemaljskog muzeja 36, Sarajevo 1924, 69.

Po svojoj bitnosti i svome obliku, jadranska trgovačka društva oslanjaju se potpuno na oblike talijanskih u prvome redu mletačkih društava. Zavisnost od Mlećana u tome pogledu ide tako daleko, da za srednjovjekovnu prethodnicu današnjeg komanditnog društva u jadranskim gradovima uopće ne nalazimo izraz „commenda“ koji se upotrebljavao u zapadnoj Italiji, nego samo mletački izraz „collegantia“. Kao što svaka druga grana javnog života, i trgovačka društva u dalmatinskim gradovima su ostavila traga u zakonodavstvu dalmatinskih gradova. Jedan grad o njima daje više zakonskih propisa, drugi manje, treći nikako, već prema tome je li trgovina u dotičnom gradu bila više ili manje razvijena. Prema tome je sasvim prirodno da Dubrovnik kao najjači trgovački centar ima najviše društva, najpreciznije i najdetaljnije prikazani, i da njegovo zakonodavstvo govori o društvima više nego bilo koji drugi grad.

Od početka XV vijeka pa nadalje, postoje pouzdani podaci koji izričito govore o sklapanju društva ili, još u mnogo većem broju, o samoj trgovačkoj djelatnosti drugova (sociji) koji su već ranije stupili u zajedničke poslovne odnose. Ipak, oni se kao takvi mogu smatrati, jer to jasno proizlazi iz cjelokupnog načina na koji su vodili svoje poslove. U zapadnoj Evropi kasnog srednjeg vijeka, a naročito u Italiji, trgovci su međusobno sklapali društva da bi ujedinili finansijska sredstva i tako brže i lakše došli do zarade. Novac su oplodivali oni koji su ga imali, ali su, na ovaj način, i siromašniji dobijali priliku da svojim radom steknu dobit. Uz to, smanjivani su ili, u najmanju ruku, dijeljeni rizici i štete⁵³.

Iako raznovrsni i prilično obimni, ovi podaci ne sadrže uvijek sve zanimljive i potrebne detalje o cilju sklapanja društva, visini uloženog kapitala, o tome šta se ulaže, o načinu poslovanja, o trajanju i likvidaciji društva, kao i o podjeli dobitka. Iz knjiga zaduženja se vidi da se sitniji trgovci često između sebe udružju i zajednički zadužuju. Ponekad su se udruživali i sa Dubrovčanima. Nije rijedak slučaj da su domaći ljudi bili „faktori“ dubrovačkih trgovaca, njihovo pomoćno osoblje koje je, u pojedinim bosanskim naseljima primalo robu iz Dubrovnika, a u Dubrovnik otpremalo sirovine nabavljene u Bosni. Vremenom je u pojedinim porodicama nastala trgovačka tradicija, pa se ovom djelatnošću bavi više članova iste porodice, a raznih generacija⁵⁴.

⁵³ Leksikon srpskog srednjeg vijeka (priredili Sima Ćirković, Rade Mihaljčić), Beograd, 1999, 739.

⁵⁴ D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, 116-136; D. Kovačević-Kojić, *Gradska neselja srednjovjekovne bosanske države*, 189-191, Upor. i I. Voje, *Kreditna trgovina*, 228-252.

Diversa cancelariae pretstavlja najobimniju seriju Dubrovačkog arhiva. U knjigama ove serije nalazimo mnogo dragocjenih podataka u vezi sa kreditnim poslovima i sa poslovanjem trgovačkih društava. Prije svega, kancelari su u ovim knjigama bilježili zaključke različitih sudskih institucija koji se odnose na sporove među partnerima u kreditnim poslovima. Ovi ugovori razlikuju se po svojoj strukturi od onih koji su upisani u *Debita notariae* i *Diversa notariae*.

Razlika je prije svega u tome, što se upis u knjige *Diversa cancelarie* vršio bez prisustva svjedoka. Postavlja se pitanje zašto su ugovori o trgovačkim društvima jedanput upisani u notarsku, drugi put u kancelarsku knjigu? Za sada je vrlo teško dati jasan i precizan odgovor. Vjerovatno je da se u pozadini nalaze određeni pravni postupci. Moguće je da je upis u kancelarske knjige bio brži i jednostavniji. Zbog toga je nemoguće tačno izračunati broj sklopljenih ugovora o trgovačkim društvima u pojedinoj godini i ukupne sume uloženog kapitala, odnosno trgovačke robe. Naime, ni u jednom članu *Dubrovačkog statuta* nije podvučeno da se ugovori trgovačkih društava moraju registrirati u notarijatu, kao što je određeno za kreditne poslove. Za mnoga trgovačka društva doznajemo tek u trenutku kad je došlo do sporova⁵⁵.

Cilj sklapanja ovih društava bila je trgovina, i to onim artiklima koji su inače poznati kao predmeti trgovinske razmjene između Dubrovnika i Bosne. Tako su Dubrovčani međusobno sklapali društva, kako se to može zaključiti na osnovu ugovora i drugih podataka, radi kupovine srebra, voska, kože i stoke, ili trgovine tkaninama, solju i drugom robom na bosanskim trgovima. Različito su se kretale visine kapitala koji se ulaže u društvo. Često nije poznato koliko iznosi ulog svakog pojedinog kompanjona. Poslovanje društva bilo je organizovano na taj način da obično jedan od kompanjona, i to onaj koji ulaže manji dio ili ga uopšte ne ulaže, odlazi u Bosnu da kupuje robu, dok drugi, s većim ulogom, ostaju u Dubrovniku. Rok na koji su se sklapala društva obično nije bio duži od mjeseca. U stvari, to je vremenski razmak otprilike potreban da se

⁵⁵ Prema Čremošniku Dubrovačka vlada izdala je 8. juna 1275. odredbu na osnovu koje su se morali svi kreditni ugovori, koji su bili sklopljeni za poslove više od 10 perpera, zaključiti pismeno. Dužnik je morao dati vjerovniku u roku od osam dana „cartam notarii“ o dugu. Ovim zakonom dubrovačka vlada nastojala je dati pravnu zaštitu trgovačkom poslovanju. Pri tome morala se postarati i pronaći oblik na koji način bi se mogla eventualno izgubljena zadužnica ponovo izdati. Ovo je postigla na taj način da su se zadužnice registrirale u specijalne imbreviaturne knjige zvane *Debita notariae*. G. Čremošnik, *Dubrovačka kancelarija do god. 1300 i najstarije knjige dubrovačke arhive*, Glasnik Zemaljskog muzeja XXXIV–2, Sarajevo 1927, 240.

obavi neki zajednički poduzet posao, poslije koga se društvo rastura. Svakako, nije isključena mogućnost da se trajanje društva proteže i na duži vremenski period. Poznato je da su se članovi pojedinih porodica udruživali da bi uspješnije obavljali svoje poslove. Proučavanje imena domaćih trgovaca pokazuje da je trgovina postajala glavno zanimanje više članova jedne iste porodice. Tako, na primjer, u Prači je još devedesetih godina XIV stoljeća poslovao Mihoje Radanović, nazvan Tezalo. Njegovi sinovi Bogiša i Brailo također se bave trgovinom, a ovaj posljednji spada među najkrupnije trgovce ne samo Prače, nego i cijelog domaćeg poslovnog svijeta.

U Foči se već 1366. godine javlja Obrad Martičić koji se te godine zadužuje, pojedinačno i sa svojim sinovima Radoslavom i Obradom. Obrad je veoma uspješno nastavio trgovinu svoga oca, te u kratkom vremenu od 1396. do 1404. godine njegov kapital dostiže iznos od 1 117 dukata i 88 groša. Iz Foče su i braća Radeta i Radivoj Prijepović, Radič i Dobrovuk Miomanović, Vitas i Milša Smilović, kao i Radojko i Radivoj Dobrojević. U Goraždu braća Vukosav i Oberko Ljubavić trguju voskom i drugom robom. Kasnije Vukosav samostalno izvozi, između ostalog i srebro. Njegov sin Radonja, u društvu sa jednim Dubrovčaninom, također, trguje srebrom.

U Kreševu se spominju 1432. godine braća Kozoje i Radovan Kristić koji su učestvovali u kreditnoj trgovini koja se bazira na robi, što je trebalo adekvatan skladišni prostor, te su iznajmljivali svoju kuću kao prenočište za druge trgovce⁵⁶. Prije nego što izvrše likvidaciju društva, dubrovački trgovci odlaze u Bosnu da pokupe svu robu i novac koji tamo imaju. Podvojeni interesi dovodili su ponekad do sukoba i razmirica među članovima društva. Milašin Bogišić opljačkao je zajedničku imovinu i čak svog kompanjona predao bosanskim vlastima kada su obojica bili u Visokom. Pored toga što su se Dubrovčani uglavnom međusobno udruživali, oni sklapanju društva u svrhu zajedničkog trgovanja i s bosanskim trgovačkim elementom⁵⁷.

⁵⁶ Esad Kurtović, Iz historije Kreševa u srednjem vijeku (Radoje Kristić zvani Kozoje), Institut za istoriju u Sarajevu, Prilozi, 40, 2011, 29.

⁵⁷ Desanka Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Djela XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloskih nauka 13, Sarajevo 1961, 131.

Dubrovački izvoz iz Bosne tokom prve polovine XV vijeka proširuje se na sve proizvode bosanske privrede, s tim što srebro predstavlja najvažniji predmet ove trgovine. Od ostalih bosanskih sirovina, Dubrovčani pokazuju još znatan interes za vosak. U pogledu uvozne trgovine, so i nadalje zauzima prvo mjesto. Posebno treba podvući veliki porast uvoza tkanina dubrovačke proizvodnje. Na osnovi trgovine s Bosnom podiže se čitav niz dubrovačkih trgovaca. Dobitak („lucrum“) koji je bio rezultat dobrog poslovanja trgovačkog društva, podijelio se prema ugovoru između ortaka. Obično se dijelio na pola. Dijelio se prilikom likvidacije društva, jer se tada pravio čitav obračun.

U trgovačka društva se udružuju i oni koji imaju manje novca, pa i oni koji nemaju novca. Oni radom u društvu ostvaruju svoju zaradu. Obično nastaju trgovačka društva od dva lica. Jedno lice ulaže novac i čeka rezultat poslovanja, drugo lice trguje. Pojava ovih trgovaca, obim prometa koji su ostvarili. Složena i razgranata organizacija njihovih poslova, sve to pokazuje koliko je tokom prve polovine XV vijeka bila intenzivna trgovinska razmjena između Dubrovnika i Bosne.

Societas

Ako uzmemo zakonike svih gradova i sakupimo iz njih sve odredbe i propise koji se odnose na „societas“, naći ćemo u njima govora o sljedećem: o prevari jednog od ortaka, o solidarnoj garanciji među ortacima, o sudskom roku za stvari koje se tiču društava, i o likvidaciji društava. Sve ostalo prepušta se međusobnom pisanom i nepisanom ugovoru. Između svih dalmatinskih zakonika najmanje govori o društvu zakonik zadarski⁵⁸. Taj zakonik, ima o „societas“ samo jedan jedini član koji govori o prevari ortaka u društvu. Učini li jedan drugar kakvu prevaru, to mora ne samo nadoknaditi svu društvu nanešenu štetu, nego mora platiti u ime globe za svaku libru štete po 10 solida, tj. 10 % cjelokupne svote.

Polovica globe pripada oštećenom društvu, polovica općini. Sličan član o prevari među ortacima sadržava i statut šibenički, sa tom razlikom što se određuje niža globa, naime 2 solida na svaku libru nanesene štete i što se ne određuje kome globa pripada. Vjerovatno općini, odnosno sudu.

⁵⁸ Čremošnik, Naša trgovačka društva u srednjem veku, 79-81.

O solidarnoj garanciji svih drugara, ovoj najbitnijoj karakteristici javnog trgovačkog društva, ima odredaba u statutima dubrovačkom, kotorskom i splitskom. Solidarna garancija svih ortaka u stranom svijetu ranije je nepoznata. Svaki je garantovao samo za poslove i obaveze učinjene od njega samoga. Tek pred kraj krstaških ratova proveden je princip solidarne garancije u gradovima oko Sredozemnog mora. Od jadranskih gradova samo Dubrovnik ima datiranu odredbu solidarne garancije iz godine 1278. (statut sam je izdat godine 1272.). Za vrijeme kneza Marka Justinijana, godine 1278. od Maloga i Velikog vijeća, te od sakupljenog naroda prihvaćen je zakon, da drugari koji se zajedno zaduže kod kakvog trgovca u Dubrovniku ne mogu izvjesnu svotu vratiti na račun svoga dijela duga, nego svaki pojedinačno plaća za cjelokupan dug cijeloga društva. Zato svaki pojedinac ima i pravo regresa prema svojim ostalim ortacima. Iznimaka od toga ima samo u slučaju, da je društvo bilo na putovanju opljačkano. Onda svaki odgovara i vraća samo za svoj dio.

Statut splitski se odlikuje od dubrovačkog i kotorskog svojom većom juridičkom preciznošću. Dubrovački i kotorski statut određuju solidarnu garanciju samo za zajednički učinjene dugove. Splitski u tome ide dalje i propisuje opću solidarnu garanciju svakog od drugara za svaki od pojedinih drugara sklopljeni posao. Ortaci moraju davati na veresiju i inkasirati dugove, a ono što jedan od njih učini bilo davajući, bilo primajući, da bude dovijeka obavezno, jer je pravo, pošto kao ortaci javno kupuju i prodaju i prave poslove, da ono što jedan od njih učini, bude od drugoga priznato i obavezno, kako ljudi koji s njima rade ne bi mogli biti prevareni.

O likvidaciji društva govori samo šibenički statut, propisujući, da je ortak koji hoće svoj dio od zajedničkog kakvog objekta prodati, dužan da svoj dio prvo ponudi svome ortaku. Tek ako se za cijenu ne mogu pogoditi, dijeli se objekat na dijelove i svaki može svoj dio da proda. Ako objekat nije djeljiv, mora se prodati putem javne dražbe i ortaci dijele novac. Sličnu odredbu sadržava i splitski statut, ali samo za specifični slučaj da više ortaka posjeduje jedan brod.

Srpski zakonik cara Dušana uopće ne govori o trgovačkim društvima. I u Dušanovom zakoniku je poznata solidarna garancija, ali samo u toliko što selo ili kuća odgovara za zločine,

počinjene u samome selu, u okolini ili kući, ako se krivac ne može pronaći⁵⁹. O trgovačkim društvima nema u zakonu ni spomena. Da je u srednjovjekovnoj Srbiji bilo trgovačkih društava, i to ne samo stranih koja su odgovarala Srbiji, nego i domaćih, o tome nema sumnje. Dokaz su tome dubrovačke notarske knjige, u kojima nalazimo na stotine slučajeva, da ljudi čija imena odavaju da su iz Srbije, zajednički uzimaju kod dubrovačkih trgovaca robu na veresiju. Udruživanje trgovaca u Srbiji je bilo jednako poznato kao i drugdje, samo što zakon nije za društva davao nikakve norme, nego se sa strane državne vlasti sve prepuštalo međusobnom ugovoru, dok su se kao dužnici u stranoj državi morali držati zakonskih propisa dotične države.

Javno trgovačko društvo javlja se u registrirano u notarskim knjigama dosta rijetko. U Dubrovniku ima u godinama 1282. i 1283. samo 6 slučajeva registrirane „societas“, u Zadru u godinama 1289. i 1290. samo dva slučaja. Treba da se istakne da srednji vijek nije pravio nikakve razlike između prigodnog udruživanja i između stalnog javnog trgovačkog društva. Oba oblika su bili u srednjem vijeku prosto „societas“. Prema tadašnjem zakonu udruživanje dva ili više trgovaca u svrhu samo jednog određenog posla ili poduzeća ne smatra se javnim trgovačkim društvom, nego takozvanim prigodnim udruživanjem. Srednjem vijeku je ovo razlikovanje nepoznato. Bilo da se udružuju trgovci samo za jedan određeni posao, bilo da se udružuju na ne izvjesno vrijeme, govori se uvijek o udruženju kao „societas“.

Za vanjsku trgovinu koja je bila opasnija i riskantnija, bilo je osnivanje društava od više trgovaca pravilo. Za vanjsku trgovinu se obično udružuje po više trgovaca, jer je taj način bio jedini podesni način da se mogne odolijevati svim opasnostima putovanja.

U notarskim registrima nemamo uvedenih ni takvih udruživanja, pa ni u jednom statutu nema propisa da se društvo mora prijaviti u registar. Izgleda da je to bilo prepušteno volji stranaka i da su se odgovarajuće stranke u pretežnoj većini slučajeva zadovoljavale samo sa usmenim ugovorom. Jednako su i trgovci u hanzeatskim gradovima rijetko davali sklapanje društava na zvanični protokol, a bilježili su ih većinom u svoje privatne knjige. Takva bi nam neprotoklirana društva bila inače nepoznata, da ih srećom ne nalazimo u notarskim registrima kao dužnike dubrovačkih trgovaca⁶⁰.

⁵⁹ Zakonik Stefana Dušana, izd. St. Novaković, čl. 52, 71, 126, 158 i 191.

⁶⁰ Čremošnik, Naša trgovačka društva u srednjem veku, 82.

Kolegancija

Kao što se obzirom na „societas“, tako se i obzirom na koleganciju u svima statutima pretpostavlja da je institucija sama po sebi dovoljno poznata, da se ni u jednom ne definiše i ne govori o tome što je bitnost kolegancije, na kakav način dolazi do nastajanja kolegancije i kakve pravne obaveze postoje između nje i trećih lica. U statutima ima govora samo o međusobnom riziku, o načinu diobe dobitka, o konačnom obračunavanju, o garanciji javnog drugara⁶¹, njegovom akcionom radiju i o ulaganju popularnog novca u kolegancije. Naravno, ni jedan statut ne govori o svima ovim tačkama, nego jedan o jednom, drugi o drugom dijelu. O međusobnom riziku određuje samo dubrovački statut da se mora unaprijed deklarirati, na čiji rizik uloženi novac ide, da li na komanditistov, ili na rizik javnog drugara. Isto tako, o podijeli dobitka određuje samo dubrovački statut, i to da komanditista dobija $\frac{2}{3}$ čistog dobitka, a javni drugar $\frac{1}{3}$. U ostalim jadranskim gradovima podijela se dobitka prepušta međusobnom sporazumu, odnosno, postojećim običajima. Zadarski statut određuje samo za slučaj, da javni drugar iskaže gubitak, da mora tačno ukazati na kakav je način gubitak uslijedio, a komanditisti je protudokaz dozvoljen.

Prema deklaraciji rizika ravna se i podjela čistog dobitka između komanditiste i javnog drugara. Podijela dobitka se određuje neovisno o statutu, a kao jedini kriterij služi deklaracija rizika. Ako je rizik preuzeo ulagač sam, dijeli se dobitak obično na pola. Odstupanja od ovog uobičajenog načina ima u 4 slučaja. Jedanput javni drugar dobija $\frac{2}{3}$, komanditista samo $\frac{1}{3}$, a u tri slučaja obrnuto, javni drugar $\frac{1}{3}$, a komanditista $\frac{2}{3}$. Uzrok toj, za javnog drugara nepovoljnoj podijeli je taj, što su komanditiste srodnici javnog drugara, u jednom slučaju brat u drugom majka, pa se onda javni drugar zadovoljava sa manjim dijelom dobitka. Ako preuzima javni drugar rizik, to u najviše slučajeva komanditista od dobitka dobija onaj dio koji mu javni drugar odstupa. Naravno, i tu ima odstupanja od toga pravila, te se u 12 slučajeva omjer podijele unaprijed određuje, i to u 9 slučajeva na taj način da javni drugar dobija $\frac{2}{3}$, komanditista $\frac{1}{3}$, u 3 slučaja čak da javni drugar dobiva polovicu i komanditista polovicu čistog dobitka.

⁶¹ Prema Čremošniku onaj drugar koji samo novac ulaže u posao, zove se komanditista, a onaj koji sa svojim i povjerenim novcem radi ,javni drugar ili komplementar, Čremošnik, Naša trgovačka društva u srednjem vijeku, 75.

Vrijeme na koje se novac ulagao je uobičajno bilo na godinu dana, poslije kojeg bi roka javni drugar morao položiti račun te predati kapital i eventualni dobitak. Taj rok nalazi se u 21 slučaju. Ima, naravno, i duljih i kraćih rokova, pa nalazimo da se novac ulaže na pune 3 godine, ali i samo na ½ mjeseca, kao najkraći rok što ga u spomenutim godinama ima.

Entega

U gradovima oko Sredozemnog mora nalazimo u srednjem vijeku još dva načina udruživanja, naime, tako zvanu „entegu“ i „rogadiju“. U Pizi se za koleganciju upotrebljavao izraz entega ili hentica. I u jadranskim gradovima susrećemo izraz entega u Dubrovniku i u zakoniku i u praktičnoj primjeni. Zakonik dubrovački entegu ne istovjetuje sa kolegancijom i ne govori o „collegantia vel entega“, nego „collegantia et entega“. Kakvog tumačenja o tome šta je entega, zakonik ne daje, jednako kao ni za koleganciju. Dubrovčanima je entega beskamatni ulog u radnju kakvog trgovca, ali potpuno obezbijeden. Mogao je to biti beskamatni zajam s kojim se htjelo pomoći onome koji je novac dobijao, moglo je to biti, jer nije bilo pravih štedionica, kao nekakav način da se nadomijesti štedionica, ali je to mogao biti i kakav trgovački posao kod kojega su ulagači već zaradili primjernu svotu, pa svaki daljni eventualni dobitak prepuštaju javnom drugaru uz uslov da ovaj preuzme sav rizik na sebe⁶².

Rogadia

Sa izrazom rogardia ili rogancia se označavala usluga koju je putujući trgovac učinio kakvom trgovcu ili privatniku time, da je na molbu trgovca ili privatnika uzeo sa sobom kakvu robu ili novac, da ga izruči na određenom mjestu, ali da od te robe ili novca nije participirao na dobitku. Dubrovački statut o rogadiji određuje da onaj, tko rogadiju preuzme, ne može povjerenu stvar držati odijeljeno od svojih vlastitih stvari. Ako bi se od rogadije štogod pokvarilo ili izgubilo, dužan je da od svoga imetka nadoknadi štetu, ako između stranaka ne postoji protivni ugovor. Slično određuje i splitski da za izgublenu ili otetu rogadiju nosilac samo onda ne odgovara, ako je ujedno izgubio i sve svoje.

⁶² Čremošnik, Naša trgovačka društva u srednjem vijeku, 78

Je li štogod od njegovog ili rogadije preostalo, onda obje stranke dijele ostatak između sebe. Za rogadiju zna čak i trogirski statut, koji inače ne zna ni za „societas“, ni za „koleganciju“. On određuje da nosilac rogadije mora komitentu nadoknaditi svu štetu, ako bi na nedozvoljen način ili prevarom oštetio komitenta, osim toga i općini mora da plati 5 libara globe⁶³.

III

UTJECAJ TRGOVAČKIH DRUŠTAVA NA RAZVOJ DOMAĆIH TRGOVACA

Jedan od načina na koji su domaći trgovci istupali u poslovima bilo je zajedničko zaduživanje. Domaći trgovci sklapali su prisne poslovne veze iz opšte poznatih motiva, koji su dovodili i do osnivanja društva. Naime, stupali su u zajednička preduzeća s ciljem poduzimanja poslova većih razmjera i unosnije zarade i iz potrebe da u slučajevima neuspjeha lakše podnesu gubitak. Tako je ova forma trgovine bila poznata u bosanskoj državi, kao i u ostalim našim srednjovjekovnim zemljama i gradovima. Međutim dok se u statutima primorskih gradova tačno preciziraju uslovi pod kojima se sklapa jedno društvo, za Bosnu se ništa pobliže ne zna. G. Čremošnik smatra da u Srbiji zakon za društva nije davao nikakve norme, već se sve prepuštalo međusobnom ugovoru. Ali, Srbi kao dužnici u stranoj državi morali su se držati njenih zakonskih propisa⁶⁴. Vrlo vjerovatno da je i u Bosni postupano na isti način. Kada su pojedinačno ili kao sociji stupali u neke trgovačke odnose s Dubrovnikom, domaći trgovci iz Bosne su se morali ravnati po propisima koji su tamo bili na snazi, te se zato u raznim knjigama Dubrovačkog arhiva nalaze registrovani njihovi poslovi i zaduženja.

Domaći trgovci su stupali u društva ne samo međusobno – već i s Dubrovčanima. To potvrđuju, između ostalog, i ugovori o njihovom osnivanju ili likvidiranju. Svrha njihovih zajedničkih preduzeća bila je uopšte trgovina, i to srebrom, a zatim i ostalom robom. Kao što je već ranije podvučeno, Bosanac je uvijek ulagao manji dio kapitala i zbog toga bio »socius tractans«, koji ima zadatak da obavlja poslove. Zarada se dijelila prema proporcijama uloženog kapitala. Ako jedino Dubrovčanin finansira društvo, onda on, na kraju, još posebno dobija sumu

⁶³ Ibid, 79.

⁶⁴ Čremošnik, Naša trgovačka društva u srednjem veku, , 70- 72.

koju je uložio, a zarada se podjednako dijeli među kompanjonima. Vrlo rijetko se navodi dužina trajanja ovih trgovačkih društava između Dubrovčana i Bosanaca.

Svakako su u većini slučajeva, po običajima tadašnjeg vremena, ona imala karakter privremenog udruživanja. Pošto se posao predviđen na izvjesno vrijeme završi, dolazi do rasturanja društva. Ponekad se u notarijatu registruje njegova konačna likvidacija, u kojoj kompanjoni zvanično izjavljuju da su međusobno regulisali i podmirili sva svoja potraživanja. Vjerovatno je, zbog uzajamne upućenosti jednih na druge, bilo više slučajeva formiranja kompanija između Dubrovčana i Bosanaca nego što je to u mogućnosti da se ustanovi na osnovi usput zabilježenih podataka.

Učešće domaćih ljudi u trgovinskom prometu

Razvoj domaćih trgovaca iz godine u godinu može se najbolje pratiti na osnovu ukupnog godišnjeg iznosa njihovih zaduženja kod dubrovačkih trgovaca. Tako se na osnovu kapitala kojim posluju dobija uvid u intenzitet aktivnosti domaćih trgovaca u raznim vremenskim periodima. Prvih godina XV vijeka domaći trgovci se sve češće zadužuju, i to na svote koje su u stalnom porastu. Od 1400. do 1408. godine njihovi registrovani dugovi iznose ukupno 2.601 dukat, 240 perpera, to znači trostruko više od svote za cijelu drugu polovinu XIV vijeka. Sada se ne može naći nijedan slučaj kao ranije da se pored imena dužnika ne navodi odakle potiče, što, nesumnjivo, govori o potpunom razvoju unutrašnjeg tržišta. U obzir dolaze gotovo svi trgovci, a rudnici znatno manje. Ovaj polet u trgovini domaćih ljudi koji se zapaža prvih godina XV vijeka nije dugo potrajao.

Već od 1406. godine nivo zaduživanja postepeno opada. Doduše, za godine koje slijede nedostaju knjige Debita sve do 1417. godine, ali ni u ostalim serijama dubrovačkog Arhiva nema podataka o aktivnosti domaćih ljudi. Ova pojava ne znači izumiranje domaćeg trgovačkog elementa; poseban sticaj okolnosti prisilno je prekinuo njegov razvoj. Od 1405. Bosna je iz godine u godinu prolazila kroz razne spoljno-političke i unutrašnje peripetije koje su se, neosporno, posebno negativno odrazile na trgovačku aktivnost domaćih ljudi za duži period. Domaći trgovački elemenat nije bio još do te mjere formiran i otporan da bi se mogao snaći u

ovoj nepovoljnoj situaciji za razvoj trgovine i da bi mogao održati svoje poslove makar i u smanjenom obimu⁶⁵.

Dvadesetih godina XV vijeka dolazi do relativnog sređivanja prilika. Poslije 1421. g. nastaje jedan period od četiri godine, 1422-1425 za koji ne raspolažemo nikakvim podacima. Međutim ne smije se izgubiti iz vida. da ne postoji knjiga Debita za pomenute godine. Zatim, od 1426. godine u Debitama se ponovo nalaze zaduženja bosanskog življa, i to na svote koje postepeno uveliko rastu. U tom vremenu zaduženja pokazuju najveće iznose 1427, 1428, 1429, 1430. i 1435, jer se tih godina njihova prosječna visina kreće najmanje oko 1.000 dukata. Ipak, potrebno je izdvojiti 1427, jer samo u toku ove godine registrovani dugovi iznose 4.248 dukata i 428 perpera. Prema tome, u vremenu 1427-1435. obim poslova domaćih trgovaca postaje posebno intenzivan.

Od 1436. godine zaduženja domaćih trgovaca pokazuju izvjesnu tendenciju opadanja. Izuzetak predstavljaju 1441, 1442. i 1445. godina s izrazito visokim iznosima. Naročito od 1446. godine zaduženja domaćih trgovaca postaju sve manja, tako da u daljem periodu od deset godina, 1446-1456. g. njihov ukupan iznos nije bio veći od 886 dukata. Zato se 1450. godina može smatrati kao krajnja granica dokle još dopire aktivnost domaćih trgovaca, jer, kao što je već rečeno, poslije ovog datuma njihova zaduženja postaju sve minimalnija, da na kraju sasvim iščeznu. Ova pojava nije nikako rezultat unutrašnjeg procesa izumiranja domaćih trgovaca. Ona se javlja kao posljedica poznatih spoljnopolitičkih i unutrašnjih nepovoljnih prilika u kojima se Bosna našla.

Razvoj domaćih trgovaca tokom prve polovine XV vijeka, izuzev zastoja 1409-1417, može se gotovo kontinuirano pratiti sve do 1450. godine - s različitim intenzitetom u pojedinim fazama. Njihova ukupna zaduženja u ovom periodu iznose 21.640 dukata i 5.638 perpera. Pri tome ne treba izgubiti iz vida da čitav niz poslova domaćih trgovaca nije registrovan u Dubrovačkom notarijatu. Svakako da su poslovi domaćih ljudi dostizali mnogo veće iznose nego što to pokazuju podaci iz knjiga zaduženja.

⁶⁵ Desanka Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, 111.

Razvoj domaćih trgovaca, pored izvjesnih momenata koji su zajednički i karakteristični za čitavu Bosnu, imao je na svakom mjestu posebne osobnosti. Zato je potrebno da se za svako mjesto odvojeno izlože podaci o visini zaduženja njegovog življa. Na osnovu ovakvog pregleda moguće je ustanoviti oko kojih je rudnika, na kojim trgovima i u kojem obimu došlo do formiranja domaćeg trgovačkog elementa⁶⁶. U toku svog cjelokupnog razvoja trgovci iz Prače zadužili su se na sumu u iznosu od 9.263 dukata, 517 perpera. Period u kome oni intenzivnije djeluju proteže se uglavnom od početka XV vijeka, pa poslije poznatop; zastoja - koji je karakterističan za trgovačku aktivnost čitavog 6.omaćeg življa, s malim prekidima - sve do 1436. godine. Poslije ove godine zamire aktivnost ljudi iz Prače.

Obim poslova domaćih trgovaca iz Foče nije imao neke velike razmjere. Njihova ukupna godišnja zaduženja ne prelaze ni jedanput 1.000 dukata, a još manje dostižu one visoke svote koje se mogu konstatovati u poslovima trgovaca iz Prače 1420, 1421, 1427. godine. Međutim, domaći elemenat iz Foče zadužuje se prilično redovno, i to 1396-1453, tako da ovaj period u kome se oni razvijaju po dužini trajanja stoji na prvom mjestu. Zato cjelokupna zaduženja domaćih trgovaca iz Foče dostižu znatnu sumu od 5.502 dukata, 2.402 perpera. Trgovci iz Goražda javljaju se najdocnije, i to tek 1420. godine. Njihova zaduženja protežu se sve do 1455. godine, iako nisu tako česta i ravnomjerno raspoređena na skoro svaku godinu kao zaduženja trgovaca iz Foče. Ali, za razliku od trgovaca iz Foče, trgovci iz Goražda pojedinih godina, kao 1427. i, naročito, 1441. godine, uzimaju velike sume na kredit. Zbog toga ukupna zaduženja trgovaca iz Goražda iznose 4.709 dukata, 2.099 perpera, te oni ne zaostaju u mnogome za Fočom.

Domaće stanovništvo iz Jajca ne održava poslovne veze s dubrovačkim trgovcima; on se zadužuje kod splitskih kreditora⁶⁷. Fojnica, Dusina, Deževica, Vrhbosna ne nalaze se čak ni jedanput u knjigama Debita. Na osnovu pregleda zaduženja domaćih ljudi iz pojedinih mjesta može se zaključiti da je domaći elemenat tokom prve polovine XV vijeka postao trgovački aktivan na širokom području.

⁶⁶ Ibid, 112.

⁶⁷ L. Thalloczy, Povijest Jajca, 260-262.

Gotovo svi trgovci i rudnici dolaze u obzir, a javljaju se čak i domaći ljudi iz sitnih mjesta, na primjer Cernica, Tjentište, koja nisu uopšte poznata kao razvijeni trgovci. Pa ipak, po obimu poslova izrazito odskoču trgovci istočne Bosne. Po intenzitetu zaduživanja na prvom mjestu stoje trgovci iz Prače, Poslije Prače dolaze Foča i Goražde. To su tri trga na kojima je domaći element bio najaktivniji. Uz ostale rudnike i trgove nije došlo do značajnijeg formiranja domaćeg elementa. Višegrad i Borač se još dobro drže u odnosu na ostala mjesta.

Predmeti trgovine domaćih trgovaca

Trgovačka djelatnost domaćeg elementa poznata je samo u okvirima spoljne trgovine - uglavnom s Dubrovčanima. Ona se zasniva na izvozu sirovina i uvozu zanatskih i drugih proizvoda. U stvari, Bosanci su trgovali uglavnom istim onim artiklima koji su sačinjavali predmet trgovinske razmjene Dubrovnika s Bosnom. Razlika se izražava jedino u obimu pojedinih izvoznih ili uvoznih artikala.

Unutrašnja trgovina domaćih trgovaca nije poznata. Uostalom, Bosanci nisu mogli razviti svoju djelatnost isključivo na osnovama razmjene istih proizvoda i sirovina. U prvom redu, postavlja se pitanje da li su i u kojoj mjeri domaći trgovci bili angažovani u trgovini srebrom, najvrednijim izvoznim artiklom bosanske privrede. Veoma su rijetki podaci koji o ovome neposredno govore. A ako već i spominju da Bosanac donosi srebro u Dubrovnik, onda to on čini za nekakvog Dubrovčanina, a ne za svoj račun. Kakvo je mjesto u trgovini srebrom domaći element zauzima u odnosu na Dubrovčane, najbolje ilustruju društva koja onu međusobno sklapaju u cilju zajedničkog poslovanja. Dok su Dubrovčani uvijek bili socius stans, jer oni ulažu sav ili veći dio kapitala, domaći trgovac stupao je u društvo isključivo kao socius tractans, a ako i ulaže neki kapital, to je uvijek manji dio. Tako je i u tim slučajevima podvučeno da su Bosanci trgovali srebrom u manjem obimu od Dubrovčana.

Jedino, može se uzeti u obzir da je domaći živalj neposredno u rudnicima preprodavao dubrovačkim trgovcima izvjesne količine srebra. Ipak, sve ove pretpostavke, kao ni podaci kojima raspolažemo, nisu dovoljan dokaz da je trgovina srebrom u režiji domaćih trgovaca dostigla neke znatnije razmjere, naročito ako se ima u vidu da je proizvodnja bosanskih rudnika

bila vrlo intenzivna a obim trgovine bosanskim srebrom veoma velik. Prema tome, srebro, iako najdragocjeniji artikl bosanske privrede, nije imalo većeg značaja za trgovinsku aktivnost domaćih trgovaca. Dubrovčani su ga od prvih dana eksploatacije rudnika uzeli u svoje ruke i na taj način onemogućavali domaće ljude da i oni na osnovu trgovine srebrom razviju poslove većeg stila⁶⁸.

Za razliku od trgovine srebrom, mnogo su češći podaci o trgovanju domaćih ljudi olovom. Već u samom početku eksploatacije rudnika Olova, Bosanci donose ovu rudu u Dubrovnik. Vremenom, trgovanje domaćih ljudi olovom sve se više razvijalo. Dubrovčani koji s njima stoje u poslovnim vezama nastoje da im omoguće dovoz olova u Dubrovnik, čak i u nemirnim vremenima, kao na primjer 1403. godine (u toku rata između Dubrovnika i Bosne). Pojedini domaći trgovci uveliko su se bavili trgovinom olovom. Jedan od tih bio je i Brailo Tezalović. U Debitama »Bratlo filius Michoe Thesalovich de Praza« prvi put se javlja 1402. godine, a u kratkom roku, do 1404. godine, zadužio se na svotu od 618 dukata i 130 perpera. U toku rata, 1403. godine, imao je naročito povlašten položaj, te je mogao da donosi olovo u Dubrovnik⁶⁹. On se i docnije, 1413. godine, javlja na Neretvi prilikom prodaje 260.000 libara olova jednom Dubrovčaninu, koji ovo zatim otprema u Veneciju. Druga njegova isporuka iznosila je 89.000 libara u 670 poluga olova. Ako se litre pretvore u kilograme, prema preračunavanjima u grubim crtama, Brailo Tezalović je samo u ova dva maha isporučio najmanje 11% vagona olova, što najbolje govori o velikom obimu njegovih poslova. Velike zarade do kojih je dolazio trgujući olovom dozvoljavale su mu da zajedno s Radosavom Muržićem zakupi drijevsku carinu⁷⁰. Pored toga, bio je i protovestijar Pavla Radenovića⁷¹, što mu je, svakako, omogućilo da ovaj svoj položaj, koji pruža otvorene ruke za svakojake malverzacije, iskoristi za još unosnije vođenje svojih privatnih trgovačkih poslova. On je, inače, povjerljivija ličnost Pavla Radenovića, njegov glasnik - nuncius, kako se to u jednom dokumentu navodi. Čak je prilikom Pavlove pogibije bio uhapšen. Ipak, ostao je u životu i 1418. godine polaže velike količine olova vojvode Petra Pavlovića kod jednog Dubrovčanina. Služio je i Radoslava Pavlovića, na koga je imao znatan

⁶⁸ Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, 114.

⁶⁹ V. Čorović, Historija Bosne, 379.

⁷⁰ Dubrovčani odgovaraju Brailu Tezaloviću i Radosavu Muržiću da im je milo što su oni kao njihovi prijatelji zakupili drijevsku carinu i mole ih da ne uvode nikakvih novština. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma, III, br. 554, 23. IV 1412.

⁷¹ Brailo Tezalović obavlja neke poslove Pavla Radenovića u vezi s olovom. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma, III, br. 265, 25. VIII 1411.

uticaj, tako da Dubrovčani od njega traže intervenciju kada je to potrebno. Zastupao je i ostale domaće trgovce u njihovim trgovačkim poduzećima. Njegovo ime pruža dovoljnu garanciju Dubrovčanima, te izdaju na kredit velike sume onim Bosancima čiji je on zastupnik.

Dugo se nije okanio poslova, te se 1429. godine, zajedno s još jednim Bosancem - Radićem Ozrisaljićem, obavezuje Dubrovčaninu Pavlu Sorkočeviću da će mu dug od 160 dukata isplatiti u srebru. Posljednja vijest o njemu datira iz 1436. godine. Tom prilikom Brailo Tezalović sastavio je u Dubrovniku testamenat, kojim ostavlja članovima svoje porodice 400 dukata u depozitu dubrovačke opštine. Zadugo se još nalaze priznanice kojima njegovi rođaci potvrđuju da su primili dohodak od ostavštine Braila Tezalovića⁷².

Bilo je domaćih trgovaca koji su isto tako uveliko razgranali svoje poslove a da nisu imali zahvalan položaj protovestijara ni drugih posebnih privilegija kao Brailo Tezalović. Takav domaći trgovac olovom većih razmjera bio je Bogdan Pribienović, nazvan Muržić, iz Prače. On se prvi put javlja 16. jula 1415. godine, kada njemu i njegovoj braći Dubrovčani pišu u vezi s olovom nekog njihovog čovjeka. 1. augusta 1415. godine prodaje Ivanu Crijeviću 100 milijara »plumbi bosnensis«, što iznosi nešto više od tri vagona olova.

On je bio u poslovnim vezama s vojvodom Petrom Pavlovićem i svojim bratom Radosavom; 1418. godine njih trojica primaju 2.500 dukata i 87 milijara olova od ukupne količine od 410 milijara koja je bila položena »in salvum repositum« kod Ivana Crijevića. U Debitama se nalazi od 1420. godine, te se od toga vremena pa do 1430. godine zadužio na ukupnu sumu od 786 dukata i 75 perpera. Bio je ne samo garancija drugim Bosancima, već se čak javlja i kao kreditor. U poslovnim je odnosima s Vlakušom Hrankovićem, Dubrovčaninom koji je uveliko trgovao s Bosnom, a i prema parničanju s Živkom Matolinovićem iz Dubrovnika može se zaključiti da je s njim zajednički vodio poslove koji su se odnosili na neko srebro. Zanimljivo je da se, tokom 1429. godine, u dva maha naglašava da je Bogdan Muržić iz Prače do tog vremena živio u Dubrovniku.

⁷² Vlatko Popović potvrđuje da je primio dohodak od ostave kneza Braila Tezalovića. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma III, br. 745, 1. I 1466; br. 746, 25. IV 1466; br. 747, 5. II 1468.

Međutim, nije poznato koliko je trajao ovaj njegov boravak i da li je poslije 1429. godine napustio Dubrovnik završivši svoje poslove, jer se kasnije više ne javlja. Primjer Bogdana Muržića, koji se zahvaljujući trgovanju olovom razvio u krupnog trgovca, nije bio usamljen. Godine 1403, u toku rata između Bosne i Dubrovnika, u Velikom vijeću donesena je odluka da se odobri Hvalku iz Bosne da može doći u Dubrovnik bez ikakve smetnje s 300 konja natovarenih olovom. Ovo je jedinstven slučaj da karavan s ovako velikim brojem konja stiiže iz unutrašnjosti u Dubrovnik. Ako se uzme u obzir da tovar olova iznosi prosječno 100 kg, ovaj Bosanac je, prema tome, doveo u Dubrovnik odjedanput tri vagona olova. On s punim pravom nosi naziv »mercator«, koji se nalazi pored njegovog imena u jednom podatku.

Isto tako i Brajko Hvaović trguje naveliko bosanskim olovom. U januaru 1427. godine zadužuje se na tri mjeseca kod Tome Bunića, poznatog dubrovačkog trgovca olovom, na sumu od 2.965 dukata i 19 groša, a jamac mu je bio Brailo Tezalović i Radič Ozrisaljić. Od ukupne sume treba da 1.508 dukata i 25 groša bude podmireno olovom, i to uz cijenu po jednom milijaru koja je u ugovoru tačno fiksirana. Račun je bio podmiren, što se na marginama dokumenta naknadno potvrđuje. Ovo je najviša suma na koju se neki domaći trgovac u jedan mah zadužio, jer se u knjigama Debita ne nalaze više slični slučajevi u vezi s kreditiranjem Bosanaca. O njegovim poslovima ima podataka i iz 1435. godine. »Braichus Quaouich de Praza« uzeo je na dug, opet kod Tome Bunića, svotu u iznosu od 269 dukata. I u ovom, kao i u ranijem zaduženju iz 1427. godine, ne stoji samo neodređeno da je Brajko Bosanac, već je naznačeno da je iz Prače. Brailo Tezalović, Bogdan Muržić i Brajko Hvaović, najkrupniji bosanski trgovci olovom, bili su iz Prače. Pored toga, knjige zaduženja pokazuju da i ostalo stanovništvo ovog trgovačkog centra, koje se, inače, vrlo rano razvilo, posluje s upadno velikim sumama.

I ako o tome nema izričitih podataka, može se pretpostavljati da je i ono trgovalo olovom, naročito zato što su često njegovi kreditori bili Dubrovčani, koji su inače poznati kao trgovci olovom. U stvari, jedino se trgovinom olovom mogu objasniti prosječno velike sume koje, za razliku od trgovaca s ostalih bosanskih trgova, uzima na kredit svaki pojedini trgovac iz Prače. Rudnik Olovo nalazi se nedaleko od Prače, te u pogledu nabavke rude nije bilo nikakvih teškoća. Domaći živalj iz Olova nije se bavio trgovinom ovom rudom u onom obimu kako bi se to moglo očekivati s obzirom na mogućnosti koje su mu se pružale. U knjigama Debita samo se nekolicina

trgovaca zadužuje kod Tome Bunića, poznatog dubrovačkog trgovca olovom. Izgleda da je tek poslije propasti bosanske države došlo do jačeg razvoja njihove trgovine⁷³.

Na osnovu svega, izloženog, olovo je, očigledno, imalo prvorazredni značaj za trgovinu u rukama domaćih ljudi; neki od njih trgujući ovom rudom postali su trgovci krupnih razmjera. Upravo zbog toga nameće se pitanje, kako to da Dubrovčani nisu suzbili i istisnuli domaći elemenat iz trgovine olovom kao što su to učinili u trgovini srebrom. Uzrok ovoj pojavi treba tražiti u bitnoj razlici između ovih ruda. Srebro, je, prije svega, vrednije od olova, što pored veće zarade olakšava i transport tadanjim lošim putovima.

Da bi se čitav posao isplatio, nije se moralo računati na velike količine kao kod olova. Zato su i Dubrovčani koji su uvijek odabirali put najsigurnije i najveće zarade, naročito tokom prve polovine XV vijeka orijentisali svoju trgovinu više na srebro. Doduše, oni su se i sada bavili i trgovinom olovom, ali ipak ne u tolikoj mjeri kao trgovinom srebrom, jer je ona u odnosu na olovo bila rentabilnija. To potvrđuje i činjenica da u Olovu, i pored njihove zainteresovanosti za ovaj rudnik, ipak nema Dubrovčana u tolikom broju da čine posebnu naseobinu, kao što je to bio slučaj uz rudnike srebra srednjovjekovne Bosne. Kako trgovina olovom nije postala isključiv monopol Dubrovčana, domaći elemenat je bio u stanju da se njom vrlo aktivno bavi. Predmet trgovine u režiji domaćeg življa bili su još neki proizvodi bosanske privrede, od kojih u prvom redu dolazi u obzir vosak.

Već u prvoj polovini XIV vijeka, a i kasnije, u drugoj polovini XIV vijeka, Bosanci pojedinačno dostavljaju Dubrovčanima vosak, ali se ove usamljene isporuke malih količina ne mogu smatrati za trgovinom voskom u rukama domaćih ljudi. O tome se može govoriti tek docnije, u prvoj polovini XV vijeka. Obim voska kojim oni posluju postaje sada mnogo veći. Pored toga, događalo se da Dubrovčani na ime nekog duga zaplijene vosak kojim trguju bosanski trgovci. Čak su trgovci iz Foče i Goražda između sebe sklapali i društva u cilju što uspješnijeg trgovanja voskom. S obzirom na to da se tokom prve polovine XV vijeka izvoze iz Bosne velike količine voska, može se pretpostavljati da je domaći elemenat bio angažovan trgovinom njime još

⁷³ Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, 116.

više nego što se to na osnovu podataka može ustanoviti. Inače, trgovinom voskom bave se u prvom redu domaći ljudi iz Foče i Goražda⁷⁴.

Od ostalih proizvoda bosanske privrede, domaći ljudi su trgovali, kožama i konjima. To su bili poslovi malog obima i vrlo usamljeni, tako da se jedva mogu nazvati trgovinom. Ali ih ipak treba navesti, najviše zato da bi se upotpunila predstava koji su sve artikli bili predmet trgovanja domaćeg življa. Nesumnjivo je da su se, pored izvoza, domaći trgovci bavili i uvozom. Međutim, nije moguće u cjelini obuhvatiti sve grane trgovačke aktivnosti svakog pojedinog domaćeg trgovca. To je bio isti slučaj kao i u trgovini u režiji Dubrovčana. Zato se o trgovačkoj aktivnosti domaćeg elementa mora govoriti odvojeno, tako da se poslije izvoza posebno prikažu predmeti njegovog uvoza.

Pored izvora koji neposredno govore o predmetu uvozne trgovine u rukama domaćih trgovaca, od velikog su značaja i podaci koje pružaju knjige Debita. Ako se uzme u obzir da visina svote prilikom zaduženja često izražava vrijednost pozajmljene robe, onda se po zanimanju kreditora, ukoliko je ono naznačeno, može saznati koju je vrstu robe domaći trgovac od njega uzeo na veresiju. Tako, na primjer, posebno pada u oči da su kreditori trgovaca iz Goražda, u velikoj većini - u slučajevima više od polovine registrovanih zaduženja bili zanatlije tekstilne struke. Ipak je potrebno izdvojiti Petra Pantelu, poznatog po tome što je uveo tkački zanat u Dubrovnik.

Od 1420. godine on vrlo često kreditira domaće trgovce iz Goražda, pa se povremeno dobija utisak da su svi oni jedino bili upućeni na Petra Pantelu. Od 1440. godine i njegov nećak Filip de Silva javlja se kao kreditor trgovaca s ovog trga. Doduše, Petar Pantela se, pored svoga zanata, uveliko bavio i posuđivanjem novca ljudima iz zaleđa te bi se moglo pretpostavljati da zaduženja domaćih trgovaca ne predstavljaju uvijek vrijednost pozajmljene robe, u ovom slučaju tkanina, već da se odnose na novac koji im je ovaj zelenaš rado davao radi zarade na kamatama. No, Petar Pantela nije nastupao jedino kao zelenaš koji posuđuje novac ljudima iz Goražda već i kao trgovac koji prodaje tkanine.

⁷⁴ Ibid, 118.

Zainteresovanost trgovaca iz Goražda za uvoz tkanina potvrđuje i činjenica da se među njihovim kreditorima osim Petra Pantele nalazi još nekoliko zanatlija tekstilne struke, i to Antonije Butko, Marko Veseoković, Đorđe Bogunović, Petar i Ivan, braća⁷⁵. U knjigama Debita registrovani su i mnogobrojni dugovi trgovaca iz Foče. Za razliku od trgovaca iz Goražda, oni se ne zadužuju često kod Petra Pantele, ali su zato njihovi kreditori u velikom broju bili ostali dubrovački tkači, i to Antonije Butko, Milič Pribinović, Petko Dobrosalić, Đorđe Bogunović, Marko Veseoković, Radosav Utišenović, Stridan Draganović, Radosav Radonjić, Grdan Brajanović, Mileta Radišić, Ivan i Petar, braća, Juraj Miomanović.

Nesumnjivo je da su trgovci iz Foče uzimali od ovih sukna u prvom redu njihove proizvode - tkanine, pa dalje uveliko njima trgovali. Izgleda da su domaći ljudi, i to opet iz Foče i Goražda, uzimali tkanine na kredit i od stranih trgovaca s kojima su dolazili u kontakt u Dubrovniku. Na ovo očito ukazuje testamenat Ivana Lamprića iz Kotora, koji je za sobom ostavio u Dubrovniku. Tu su navedeni dužnici iz Bosne, i to iz Borča i Foče, koji mu duguju izvjesne sume novca za tkanine iz Mantove. Ivan Lamprić davao je robu na veresiju i trgovcima iz Foče, i to, vjerovatno, opet tkanine. Može se pretpostaviti da se, u stvari, radi o trgovini tkaninama i u slučajevima kada neki Brugnolis iz Mantove vrlo često kreditira domaći živalj iz Foče. Međutim, sa Leona Nikolaja iz Vičene, takođe kreditora domaćih trgovaca iz Foče, izričito se navodi da je »Janificius«. Domaći ljudi iz Jajca takođe se bave uvozom tkanina, i to iz Splita, koji im je bliži od Dubrovnika. Nije naznačeno čiji su to proizvodi⁷⁶. Tkanine su imale prvorazredni značaj za trgovinsku djelatnost domaćih ljudi, kako se to može ustanoviti na osnovu Debita. Kreditori domaćih ljudi su dobrim dijelom dubrovački ili strani sukna. Inače, podaci koji neposredno govore o trgovanju domaćih trgovaca tkaninama nisu tako česti. U obzir su u prvom redu dolazila dubrovačka sukna, a tek zatim tkanine iz pojedinih gradova Italije. Glavni nosioci ove trgovine bili su trgovci iz Foče i Goražda. Ostali trgovački centri srednjovjekovne Bosne daleko zaostaju iza njih. Jedino još trgovci iz Višegrada i Prače pokazuju izvjestan interes za trgovinu tkaninama. Od ovih posljednjih bi se, zbog poznatog velikog obima njihovih poslova, mogla očekivati još

⁷⁵ D. Kovačević-Kojić, „Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države“, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja 79, Odjeljenje društvenih nauka 17, Sarajevo 1987, 124.

⁷⁶ L. Thalloszy, Povijest Jajca, 260, 261.

veća aktivnost u pogledu uvoza tkanina. Trgovci iz Jajca gravitiraju prema Splitu i otud dobavljaju tkanine.

Koliko je velik dio uvozne trgovine u rukama domaćih trgovaca otpadao na trgovinu tkaninama, ukazuje i mali broj podataka o ostaloj robi koju su oni sa strane dobavljali. Tek u nekoliko slučajeva dubrovački zlatari kreditiraju domaće ljude. U raznim serijama Dubrovačkog arhiva nađe se ponekad da domaći trgovci uvoze jedanput ili najviše dva puta izvjesne artikle - kao što su so, mrčarije, ulje. U obzir opet dolaze gotovo isključivo trgovci iz Foče i Goražda. Trgovci iz Jajca uvoze iz Splita ribe i mrčarije. Inače, svi ovi podaci o predmetima trgovačkog prometa u rukama domaćeg življa potvrđuju još jedanput da je stanovništvo s trgova Prače, Foče i Goražda bilo najaktivniji trgovački elemenat srednjovjekovne Bosne.

Poslovi domaćih trgovaca

Posebno je zanimljivo ustanoviti do koje se visine kretao obim poslova domaćih trgovaca. Zato je potrebno da se za svakog ponaosob uzmu u obzir svi njegovi registrovani dugovi koji se nalaze u Debitama, kao i eventualni podaci iz ostalih serija. Tek na taj način je moguće odrediti intenzitet trgovine pojedinih domaćih trgovaca. U Debitama rijetko nailazimo na Bosanca koji samo jedanput ili najviše dva puta uzima robu na veresiju, što dovodi u pitanje njegovu stvarnu trgovačku aktivnost. Gotovo u svim slučajevima, učestala zaduživanja tokom jedne godine, a još više zaduživanja koja se mogu pratiti kroz čitav niz godina, narječitije govore da se radi o trgovcu koji je razgranao svoje poslove. Razumljivo je da je između njih, po intenzitetu trgovine koju su vodili, postojala znatna diferencijacija. Ona se može ustanoviti na osnovu ukupnog zbira vrijednosti registrovanih zaduženja, kao i na osnovu podataka iz druge vrste izvora, ukoliko njima raspoložemo.

Izvjestan broj Bosanaca javlja se u Debitama vrlo često u toku jedne godine ili u razmaku od više godina, tako da se na prvi pogled dobija utisak da poduzimaju zamašne poslove. Međutim, zbir svih zaduženja koja je svaki od njih napravio pokazuje relativno malu sumu, te prema tome i trgovca skromnih razmjera⁷⁷.

⁷⁷ D. Kovačević-Kojić, „Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, 164.

U Bosni je došlo i do razvoja krupnih trgovaca, koji su poslovali sa sumama od preko 1.000 dukata. Takav jedan trgovac bio je i Brajko Hvaović iz Prače, o kome je već govoreno i koji je samo u dva maha za svoja preduzeća podigao sumu u iznosu od 3.234 dukata i 19 perpera. I Ostoja Božićković, takođe iz Prače, 1418-1421. godine uzeo je na kredit ukupno 1.604 dukata, 303 perpera i 50 groša. Od trgovaca iz ostalih mjesta jedino je za Vukosava Obradovića iz Goražda ustanovljeno da operiše s kapitalom od 1.109 dukata, 40 perpera i 38 groša. U vezi s određivanjem intenziteta trgovine domaćeg elementa javlja se i jedan vrlo važan momenat, koji se ne smije izgubiti iz vida.

Ako se, na primjer, za Braila Tezalovića i Bogdana Pribienovića nazvanog Muržić, obojicu iz Prače, pored zaduženja u Debitama - po kojima smo ih svrstali u srednje snažne trgovce – uzmu li obzir i ostali podaci o trgovini u njihovim rukama onda se i oni mogu smatrati kao trgovci velikog stila. Njihov slučaj navodi neosporno na zaključak da je obim poslova pojedinih domaćih trgovaca u stvari dostizao veće razmjere nego što se to može ustanoviti na osnovu poznatih podataka iz Debita. Isto tako treba uzeti u obzir još i činjenicu da ponekad domaći ljudi stiču status dubrovačkog građanina. Svakako se pri tome radilo o onim domaćim ljudima koji su se trgovinom obogatili i na taj način izdvojili iz svoje sredine. To je bio, bez sumnje, uslov bez koga ih Dubrovačka Republika ne bi primila u svoje redove. Očigledno je, prema cjelokupnom dosadašnjem izlaganju da je Prača bila u srednjovjekovnoj Bosni bila trg na kome je prosjek poslovanja bio vrlo zamašan, iznad koga poneki pojedinac posebno strši visinom svog kapitala. Za razliku od Prače, u Foči je bilo više ujednačenosti, te su sume kojima se posluje manje ili više ravnomjerno raspoređene. Zapaža se da tu nema krupnih trgovaca. Isti slučaj je i s Goraždem, samo u manjim razmjerima, i s Vukosavom Obradovićem – kao jedinim izuzetkom. U ostalim mjestima srednjovjekovne Bosne domaći trgovci su u suviše neznatnom broju da bi se o načinu razvoja njihovih poslova moglo ma šta posebno uočiti. Rezultati proučavanja predmeta trgovine objašnjavaju ovaj različit intezitet obima poslova domaćih trgovaca sa pojedinih mjesta.

Trgovci iz Prače trgovali su olovom, te je razumljivo zašto oni stoje na prvom mjestu. Trgovci iz Foče i Goražda bave se uglavnom izvozom voska i uvozom tkanina, te prema tome i

visina sume kojom oni posluju zaostaje za sumom kojom posluju trgovci iz Prače. Dakle, domaći trgovci stječu trgovački kapital kojim posluju i na taj način ga dalje povećavaju⁷⁸.

Organizacija poslova kod domaćih trgovaca

Domaći trgovci organizovali su dobrim dijelom svoje poslove na taj način što su uzimali robu na veresiju, a plaćali je isporukama raznih sirovina, jer je bilo malo novca u opticaju. Iz svega što je dosada izloženo može se sa sigurnošću tvrditi da su Dubrovčani, koji su inače vrlo živo trgovali s domaćim ljudima, u isto vrijeme bili i glavni kreditori njihovih mnogobrojnih poslovanja. Međutim, pored Dubrovčana, iako u mnogo manjoj mjeri, javljaju se kao zajmodavci domaćih ljudi Splitsani i Kotorani, a i trgovci iz nekih talijanskih gradova, najviše iz Mantove, zatim Vičence, Napulja.

U prvoj polovini XV vijeka nagli privredni razvitak Dubrovnika i njegove sve obimnije veze s prekomorskim zemljama privukli su dosta stranih trgovaca, koji tu stalno ili povremeno borave i trguju⁷⁹. Domaći trgovci su, u stvari, dolazili u kontakt s ovim stranim trgovcima, jer inače njihovi kreditni poslovi ne bi bili registrovani u knjigama Dubrovačkog notarijata. Nije poznato da li su trgovci iz talijanskih gradova, osim ovih koji se nalaze u Dubrovniku, stupali neposredno u kreditne poslove s bosanskim trgovačkim elementom. Ako je uopšte ikada do toga dolazilo, ti su se slučajevi zavodili u notarijatu njihovih gradova. Rok koji je kreditor davao dužniku da podmiri svoje obaveze bio je prilično kratak. U ogromnoj većini zaduženja on se kreće od jednog do tri mjeseca, tako da se može smatrati da je to bio uobičajeni termin koji su dubrovački kreditori određivali bosanskim trgovcima za likvidaciju njihova duga. G. Čremošnik smatra da su se Dubrovčani koji trguju po Bosni zaduživali na rok nešto manji od tri mjeseca, jer je ovo vrijeme bilo dovoljno da trgovac ode u Bosnu, proda robu i vrati se nazad⁸⁰. Iz istih razloga bilo je i domaćim trgovcima potrebno jedan do tri mjeseca za optičaj robe, samo u obrnutom smjeru. Zapaža se da ljudi iz Prače uzimaju robu na veresiju u skoro uvijek na tri mjeseca, dok se trgovci iz Foče i Goražda zadužuju i na kraće rokove, od jednog do dva

⁷⁸ Ibid, 172.

⁷⁹ L. Božić, *Ekonomski razvoj Dubrovnika*, 52.

⁸⁰ G. Čremošnik, *Vrednost dubrovačkog izvoza*, 60.

mjeseca. Ovo se ne može objasniti nekom eventualnom većom udaljenošću Prače od Dubrovnika, već višim sumama zaduženja njenih trgovaca, za koje je bio nužan duži rok otplate. Vrlo su rijetki slučajevi da se izravnavanje duga proteže na četiri do šest mjeseci, ili čak na jednu godinu. Knjige zaduženja omogućavaju da se sazna još štošta o trgovačkoj aktivnosti domaćih ljudi. Tako se, na primjer, na osnovu Debita može pratiti trgovačka karijera pojedinih Bosanaca.

Dok se u knjigama zaduženja Oberko Obradović iz Goražda javlja tek nekoliko puta, njegov brat Vukosav Obradović razvio se u jednog od najkrupnijih bosanskih trgovaca, koji posluju dugi niz godina s vrlo visokim kapitalom. Dalje, braća Radosav i Radič Vukosalić, također iz Goražda, započeli su zajedno svoju trgovačku karijeru. Međutim, Radosav se docnije nikad više ne spominje, ali zato njegov brat napreduje i uspješno razvija svoje poslove. Nisu ovo jedini primjeri neuspjeha domaćih trgovaca koji se mogu pratiti u knjigama Dubrovačkog arhiva. Između ostalih, izdvojićemo kao tipičan slučaj. U zaduženjima Bosanaca registrovanih u Debitama, koje se stalno uzimaju u obzir.

Da ne bi dolazilo do ovakvih i sličnih nezgoda i da bi na neki način obezbijedili poravnavanje pozajmljenog duga, Dubrovčani ponekad zahtijevaju od domaćih trgovaca da uzmu jamca. To su morale biti ličnosti koje su mogle svojim imenom i imetkom da pruže kreditoru potrebne garancije. U obzir su obično dolazili trgovci iz istog mjesta odakle je dužnik, često njegovi poslovni kompanjoni. Zato se, bez sumnje, kao vrlo usamljeni mogu smatrati slučajevi trojice trgovaca iz Goražda čiji su jamci bili Dubrovčani, što, svakako, govori o njihovim prisnim poslovnim vezama⁸¹.

⁸¹ D. Kovačević-Kojić, „Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, 178.

Zaključak

Na kraju možemo zaključiti da smo kroz ovaj rad nastojali da prikazemo najznačajnije segmente koji su obilježili ovaj period u historiji bosanske države, te nam na taj način približili ovo, za našu zemlju, značajno historijsko razdoblje.

Ono što je bitno istaći jeste činjenica da je sa razvojem srednjovjekovne bosanske države došlo i do razvoja trgovine, pa tako i trgovačkih društava. Bosanska država postaje prostor na koji dolaze strani trgovci koji u bosanskoj državi uspostavljaju kontakte sa domaćim trgovcima, i time doprinose razvoju i trgovine i nastanku trgovačkih društava. Ono što je zajedničko za trgovačka društva u Bosni sa trgovačkim društvima u susjedstvu ili u Evropi jeste činjenica da su se trgovačka društva sklapala unutar porodica, najčešće dvojica braće koja su vodila trgovačko društvo. Ipak, kada steknemo uvid u trgovinu privredno razvijenijih zemalja od Bosne u kojima su vladajući slojevi podržavali nastajanje kartela domaćih trgovaca kada se trebalo oduprijeti stranim trgovačkim udruženjima ili, pak, postojanje udruženja bogatih porodica, vidimo da su trgovačka društva u srednjovjekovnoj Bosni ograničena na prostor Bosne i njihova aktivnost na njenom području, te sa susjedima. Ipak, nastanak trgovačkih društava u Bosni pokazuje da je ostvaren privredni napredak, te sklapanje trgovačkih društava među domaćim ljudima, ili sa strancima pokazuje nam da je srednjovjekovna bosanska država bila prisutna ne samo u političkim, nego i u privrednim tokovima u Evropi toga doba, što je još jedan od pokazatelja o napretku koji je srednjovjekovna bosanska država ostvarivala.

Smatramo da smo kroz ovaj rad uspjeli da prikazemo najznačajnija obilježja trgovačkih društava u srednjovjekovnoj Bosni, te da smo na taj na taj način dobili jasniji uvid u ovaj veoma značajni historijski period naše zemlje.

Bibliografija

Izvori

1. J. Gelcich, Monumenta Ragusina V, Zagreb, 1897.
2. J. Tadić, Pisma i uputstva Dubrovačke republike, Beograd, 1935.
3. Leksikon srpskog srednjeg vijeka (priredili Sima Ćirković, Rade Mihaljčić), Beograd, 1999.
4. Lj. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma III, Beograd, 1929.
5. T. Smičiklas, Codex diplomaticus IV, Zagreb, 1906.
6. Zakonik Stefana Dušana: cara srpskog 1349. i 1354 (izdanje Stojan Novaković), Državna štamparija, Beograd, 1898.

Literatura

1. Aleksandar Solovjev, Trgovina bosanskim robljem do godine 1661, GZM, nova serija I, Sarajevo, 1946.
2. Bariša Krekić, Trgovačka društva u srednjevekovnom dubrovačko-levantinskom saobraćaju
3. Bariša Krekić, Prilog istoriji mletačko-balkanske trgovine druge polovine XIV veka, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, Novi Sad 1957.
4. C. Jirereček, Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien wahrend des Mittelalters, Prag, 1879
5. Ćiro Truhelka, Nalaz iz Vranjske, GZM XIV, Sarajevo, 1902.
6. Ćiro Truhelka, Nalaz bosanskih novaca, Obreten kod Ribića, GZM XVII, Sarajevo, 1905.
7. Gregor Čremošnik, Naša trgovačka društva u srednjem veku, Glasnik Zemaljskog muzeja 36, Sarajevo 1924.
8. Gregor Čremošnik, Vrednost dubrovačkog izvoza u Srbiju i Bosnu, GZM, XLI, Sarajevo, 1929.
9. Gregor Čremošnik, Kancelarijski i notarski spisi I (1278-1301), posebno izd. SAN, 1932.
10. Grga Novak, Povijest Splita, Pododbor Matice hrvatske, Split, 1965.

11. Gregor Čremošnik, Dubrovačka kancelarija do godine 1300 i najstarije knjige dubrovačke arhive, Glasnik Zemaljskog muzeja XXXIV-2, Sarajevo, 1927.
12. Ivan Rengjeo, Kraljevski novac Tvrta I, Numizmatičke vijesti, 1939.
13. Ivan Rengjeo, Novci bosanskih banova i kraljeva, Glasnik hrvatskog državnog muzeja u Sarajevu (GZM), Sarajevo, 1944.
14. Desanka Kovačević, Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni, Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Djela XVIII, Odjeljenje istorijsko-filoloskih nauka 13, Sarajevo 1961.
15. Desanka Kovačević, Razvoj i organizacija carina u srednjovjekovnoj Bosni, Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1954.
16. D. Kovačević-Kojić, „Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I. Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države“, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja 79, Odjeljenje društvenih nauka 17, Sarajevo 1987.
17. D. Kovačević-Kojić, Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države, Veselin Masleša, Biblioteka Kulturno naslijeđe Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1978.
18. M. Gecić, Dubrovačka trgovina solju u XIV veku, Zbornik Filozofskog fakulteta, knj. III, Beograd, 1955.
19. M. Rešetar, Dubrovačka numizmatika, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1924.
20. Mihailo Dinić, Trg Drijeva i okolina u srednjem vijeku, Godišnjica Nikole Čupića 47, Beograd, 1938
21. Esad Kurtović, Iz historije Kreševa u srednjem vijeku (Radoje Kristić zvani Kozoje), Institut za istoriju u Sarajevu, Prilozi 40, Sarajevom 2011.
22. Ignacij Voje, Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku, ANU BiH, Djela 59, Odjeljenje društvenih nauka 29, Sarajevo 1976.
23. Ivan Božić, Ekonomski i društveni razvitak srednjovekovnog Dubrovnika, Istorijski glasnik, Beograd, 1949.
24. Ljudevit Thalloczy, Povijest Jajca, Tisak kraljevske zemaljske tiskare, Zagreb, 1916.
25. M. Filipović, Vareš i Olovo sa okolinom, Beograd, 1934.
26. Mihailo Dinić, Za historiju rudarstva, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd, 1962.
27. V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem tokom XIV vijeka u Dubrovniku, Anali Historijskog instituta, JAZU II, Dubrovnik 1953.

28. V. Vinaver, Ropstvo u starom Dubrovniku, Istorijski pregled I, Beograd, 1954.
29. Vladimir Ćorović, Historija Bosne, Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1940.